

NIKO TOŠ • KARL H. MÜLLER, ured.

PRIMERJALNO DRUŽBOSLOVJE
METODOLOŠKI IN VSEBINSKI VIDIKI

Dokumenti SJM • Ljubljana, 2010

DOKUMENTI SJM 17

NIKO TOŠ, KARL H. MÜLLER, ured.

PRIMERJALNO DRUŽBOSLOVJE METODOLOŠKI IN VSEBINSKI VIDIKI

Izdajatelj in založnik:

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK
Kardeljeva ploščad 5, Ljubljana

Recenzenti:

Zdenko Roter
Ivan Bernik

Likovna oprema:

Polonca Mesec-Kurdija

Tisk:

Present, d. o. o., Dolenjska c. 43, Ljubljana

Naklada:

500 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

3(082)

PRIMERJALNO družboslovje : metodološki in vsebinski vidiki /
Niko Toš, ured., Karl H. Müller, ured. - Ljubljana : Fakulteta za
družbene vede, IDV-CJMMK, 2010. - (Dokumenti SJM ; 17)

ISBN 978-961-235-416-9

1. Toš, Niko
253895680

Knjigo je sofinancirala Agencija za knjigo RS.

KAZALO

Predgovor

Niko Toš	7
Karl H. Müller	11

PRVI DEL

Primerjalna metoda: nove raziskovalne paradigme

1 Dd Durkheima do Descartesa: Primerjalna metoda v temelju družboslovnega raziskovanja Niko Toš	17
2 Primerjalno raziskovanje in razvojni procesi Zdravko Mlinar, Slavko Splichal	35
3 Longitudinalno in primerjalno raziskovanje kot učinkovita strategija opazovanja družbenih pojavov Brina Malnar	53
4 K novim mejam v primerjalnem anketnem raziskovanju Karl H. Müller, Niko Toš	71

DRUGI DEL

Mednarodno primerjalno raziskovanje: ključni projekti

5 Longitudinalni projekt slovenskega empiričnega družboslovja: SJM 1966-2010 Niko Toš	119
6 Evropska družboslovna raziskava - poskus kvalitativnega preskoka v primerjalnem raziskovanju Brina Malnar, Slavko Kurdija	163
7 Program Slovensko javno mnenje v okviru mednarodnega družboslovnega anketnega programa ISSP Mitja Hafner-Fink	187

8	Primerjalno raziskovanje vrednot – Vrednote Slovencev in Evropejcev Veljko Rus, Niko Toš	213
9	Primerjalno raziskovanje vrednot: Evropska raziskava vrednot, Svetovna raziskava vrednot Niko Toš	225
10	Ali je CSES raziskovalni program slovenske nacionalne raziskave volitev? Janez Štebe	235

TRETJI DEL

Druga področja in novi raziskovalni pristopi

11	Kulture političnega komuniciranja v zahodni Evropi Slavko Splichal	247
12	Mednarodna razsežnost raziskovanja na obramboslovnem področju Marjan Malešič, Iztok Prezelj, Maja Garb	265
13	Tretja pot k primerjalnemu raziskovanju - Morfološki načrti Christoph Bischof, Vlado Mihelj, Karl H. Müller, Niko Toš	287
14	Časovna distanca kot statistična mera v primerjalni analizi Sicherl Pavle	325
15	Pistranskost zaradi neodgovorov v Evropski družboslovni raziskavi Vasja Vehovar, Ana Slavec	349
16	Razvoj in značilnosti telefonskega anketiranja - primerjalni vidiki metode Slavko Kurdija	377
	Avtorji	399
	Viri	405

Primerjalno družboslovje Predgovor

Predgovor

NIKO TOŠ

»Much could be written about international social science; some has been, and much more will be. But over the years the capacity to compare nations has been improved, one of the results of many people learning a lot of little things. The question is whether that capacity will be well used. At the moment the potential considerably exceeds the product.«
(Teune, 1990)

Gornjo misel je izrekel Henry Teune na posvetu o stanju in perspektivah primerjalnega družboslovnega raziskovanja leta 1989 v Ljubljani.¹ In vsaj od Durkheima dalje je nesporno, da je primerjalna metoda imanentna sociologiji, da je njen spoznavni temelj in da je torej mogoče pisati o primerjalnem družboslovnem raziskovanju, da je veliko že bilo napisanega in še več bo. V tem času se je mednarodno primerjalno raziskovanje močno razširilo, pridobljena so bila nova znanja in nove izkušnje, zamišljeni in izvedeni so bili mnogi novi primerjalni projekti; razvili so se novi primerjalni longitudinalni programi, ki vključujejo številne nacije, kulture; izoblikovane so obsežne družboslovne evidence, datoteke in arhivi... In zastavlja se vprašanje, ali so bile izkoriščene vse možnosti, saj se zdi, da te še vedno močno presegajo rezultate. Ker gre za misel družboslovca, ki je v šestdesetih letih postavljajal izhodišča sodobnega mednarodnega primerjalnega raziskovanja², sta tem vrednejši njegovo opozorilo in napotilo.

Tudi slovensko empirično družboslovje je od sredine šestdesetih let do danes naredilo velik korak – pravzaprav dva z vmesnim postankom – v prostor mednarodnega primerjalnega raziskovanja. V prvem koraku, od sredine šestdesetih do začetnih sedemdesetih, ko se je slovenska (tudi jugoslovanska) sociologija profesionalno in institucionalno razvila in utrdila, ko se je zdela, da so ji politične razmere naklonjene, Jugoslavija pa je s svojimi sistemskimi posebnostmi pritegovala zanimanje ameriške in evropske sociologije..., se je to izrazilo v njenem odpiranju v mednarodni prostor. Sprožila se je vrsta mednarodnih projektov, ki so vključevali Jugoslavijo – in prav slovenski sociologi so imeli pri tem

-
1. Posvet o primerjalnem raziskovanju je potekal v okviru zasedanja Research Council, International Sociological Association, jeseni 1989 v soorganizaciji FSPN, v Ljubljani. Gradivo iz posvetovanja je bilo objavljeno v knjižni zbirki SAGE (Teune, 1990).
 2. The logic of comparative social inquire, Przeworski/Teune, 1970. Knjiga se uvršča med »klasiko« primerjalne literature.

pomembno vlogo (Mlinar, 2006 a). V začetku sedemdesetih je prišlo do zastoja. Politične omejitve niso prizadele le primerjalnega, temveč družboslovno raziskovanje nasploh. Ponovno sproščanje razmer za raziskovanje je sovpadalo s poglobljanjem družbene krize in razpadanjem sistema v osemdesetih letih. Slovenski sociologi smo si v drugi polovici osemdesetih prizadevali ponovno vstopiti vanj, v začetku devetdesetih pa se je to v veliki meri zgodilo. Pridružili smo se vsem pomembnim infrastrukturnim družboslovnim empiričnim raziskovalnim programom, ki so v mednarodnem družboslovju nastajali koncem sedemdesetih in bili v osemdesetih že v polnem zagonu. To so predvsem: Evropska (EVS, 1991) in Svetovna (WVS, 1991) raziskava vrednot, Mednarodna družboslovna raziskava (ISSP, 1990) in Primerjalna raziskava volilnih sistemov (CSES, 1993); sodelovali smo pri zasnovi Evropske družboslovne raziskave (ESS, 2000). S tem smo razširili in poglobili možnosti za mednarodno primerjalno raziskovanje in za vključitev Slovenije (kot referenčne enote) v prostor mednarodnih primerjalnih analiz.

Seveda pa ob tem ostaja odprto vprašanje, kaj nam je ta vključitev omogočila in ali smo te nove možnosti tudi v celoti izrabili. Glede na intenzivnost in širino vključevanja v ta prostor (mednarodnega primerjalnega raziskovanja) v zadnjih dveh desetletjih in ob dejstvu, da svet v tem času zaznamujejo intenzivni procesi globalizacije, Slovenijo pa znotraj njih še posebej procesi svojkega strukturnega preobrazanja in vrednotnega prilagajanja, t.i. procesi tranzicije, ter glede na obseg in globino opravljenih opisovanj, prepoznav in poglobljenih analiz ter njihovih teoretičnih umestitev, je odgovor nikalen. Možnosti je več – in dolg ostaja še nepoplčan.

Mednarodne primerjalne raziskave, ki temeljijo na konceptu družboslovne ankete (»social survey«), so po svojem spoznavnem dometu in moči pomembna, konjunktorna in vendar omejena orodja in izvodi. So le ena od možnosti v raziskovanju sodobnih kultur in družb, njihovih struktur in vrednotnih sistemov – in zdaleč ne edina in dokončna. In prav ta zvrst raziskav v zadnjih treh desetletjih dosegata takšno razširjenost in pogostost, zgoščenost in prekrivanje raziskovalnih projektov (v polju družboslovnega raziskovalnega delovanja) ter takšno razprostrtnost in vključenost sodobnih kultur, družb, držav, regij, celin ... in oblikovanje velikih raziskovalnih »podjetij«, da vse to več kot terja in opravičuje nadaljnjo poglobljeno metodološko-kritično obravnavo in raziskovanje. Opravičuje in terja metodološko teoretsko kritiko vsega, kar se je v tem obdobju dogajalo (v mednarodnem primerjalnem raziskovanju) zato, da bi družboslovna analiza lahko sledila in prispevala k razumevanju osnovnih (in njim nasprotnih) razvojnih tokov globalizacije sodobnih svetovnih družb in njihovo umeščenost (tudi umeščenost Slovenije) v teh tokovih.

Naslov Primerjalno družboslovje obeta mnogo več kot ponuja gradivo, ki je zbrano v tej knjigi. Ponuja predvsem informacije in alternativne poglede na stanje in razvoj tistega dela empiričnega primerjalnega družboslovnega raziskovanja (v Sloveniji), ki temelji na konceptu družboslovne ankete in na njegovo vključenost v širša prizadevanja in skupne infrastrukturne projekte. Pokaže tudi na pomen sistematičnega longitudinalnega empiričnega raziskovanja, ki je v Sloveniji potekalo vse od konca šestdesetih let (vse do danes) v okvirih projekta SJM. In prav to je bilo dobro izhodišče za vključevanje v mednarodne projekte.

Sedemnajst avtorjev v šestnajstih prispevkih, umeščenih v tri poglavja knjige, odpira metodološka in vsebinska vprašanja primerjalnega raziskovanja, deloma na obči spoznavno-teoretski ter razvojni ravni, deloma na ravni konkretnih projektov in programov. Dalje, podajajo še informacije o vključenosti slovenskih raziskovalcev v osrednje mednarodne sociološke ter izbrane komunikološke in obramboslovne projekte in programe. Dodaja še poglede na uvajanje morfološkega pristopa kot alternativne poti primerjalne analize, izkušnje iz analize časovnih vrst, uporabe alternativnih raziskovalnih postopkov in tehnik v primerjalnem raziskovanju itd. Zavzetemu bralcu knjiga odpira dostop do pomembnih metodoloških in raziskovalnih virov, usmerja ga k izvorom podatkov, k datotekam, v arhive družboslovnih podatkov in k obsežnim bibliografijam ob velikih primerjalnih projektih itd.

Za tematsko zasnovano knjigo sta odgovorna urednika, zasluge za posamezne monografije pa imajo predvsem avtorji, saj so v njih posredovali svoja dognanja, izkušnje in informacije. Ob avtorjih je še vrsta vztrajnih sodelavk, ki so omogočile izid knjige. Med njimi gre za posredovanja in koordinacijo med avtorji ter urejanje in umeščanje gradiv zasluga gospe Ivi Kecman, sodelavki CJMMK; prav tako tudi lektorici, gospe Ireni Androjna Mencinger, ki je poskrbela, da so teksti berljivi, in ki seveda ne odgovarja za njihovo – ponekod težko – razumljivost. Posebna zahvala gre gospe Poloni Mesec - Kurdija, ki je tekste uredila in priredila za tisk ter knjigi dala njeno estetsko podobo. Zahvala velja tudi tiskarjem in urednikom v Present, d. o. o., in še posebej gospodu Francu Toriju, ki že četrto stoletja skrbi za knjižno zbirko Dokumenti SJM; Agenciji za knjigo, ki je Primerjalno družboslovje podprla, kar nam je omogočilo, da smo poplačali tiskarske stroške. Vsem iskrena hvala.

Kamnik, december 2010

Predgovor – iz avstrijskega zornega kota

KARL H. MÜLLER

Gledano iz avstrijskega zornega kota nas vedno znova preseneti, s kako obsežnimi in bogatimi podatkovnimi viri razpolaga slovensko primerjalno družboslovje in s kakšnimi izjemnimi dosežki se lahko pohvali.

Zdi se, da za tem stoji obsežen inštitut, podoben nekdanjemu Mannheimskemu družboslovnemu raziskovalnemu centru (ZUMA – ta danes deluje v okviru GESIS), kjer deluje več sto raziskovalcev, ki imajo na voljo dolgoročne finančne vire.

Presenetljivo pri tem je, da je slovensko podatkovno bogastvo in pestro paleto različnih primerjalnih analiz mogoče pripisati eni osebi, prvemu uredniku te knjige Niku Tošu. V okviru programa Slovensko javno mnenje je s svojo skupino v zadnjih petih desetletjih razvil program trajnega raziskovanja slovenske družbe in s tem vključil Slovenijo v vse pomembne mednarodne družboslovne raziskave, od *International Social Science Program* (ISSP) do *European Social Survey* (ESS).

Slovenija ima kot edina t. i. tranzicijska dežela na voljo visoko razvit podatkovni sklad, ki zajema vse ključne stopnje prehoda od republike nekdanje Jugoslavije, prek osamosvojitve in razvoja samostojne državnosti, do njene vključitve v evropsko skupnost narodov – EU.

Pri tem se slovenskemu družboslovju z udeležbo v pomembnih mednarodnih raziskovalnih programih odpirajo možnosti evropskih in zunajevropskih primerjav, hkrati pa se Slovenija kot referenčna točka vključuje v primerjalne analize drugih raziskovalcev.

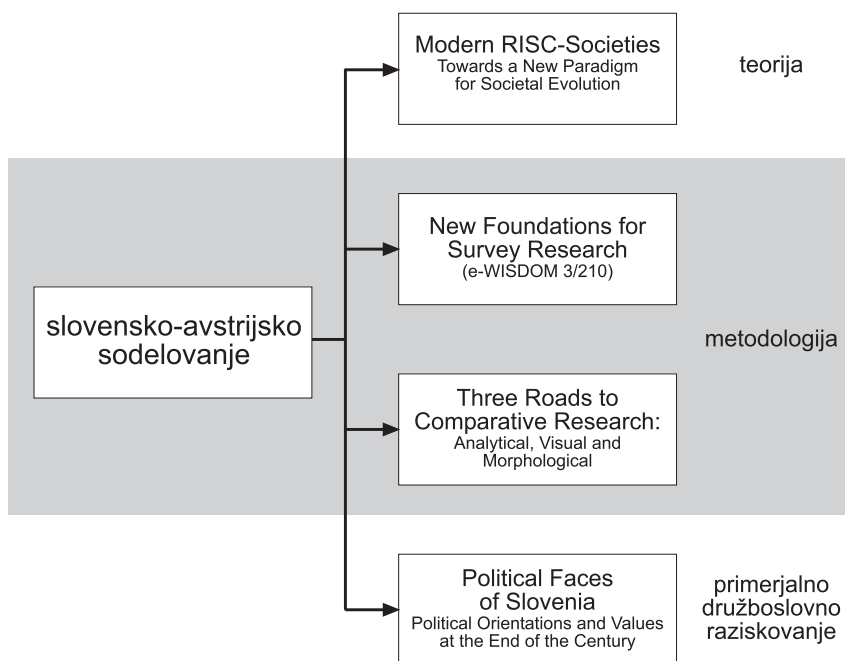
Gledano z avstrijskega vidika se ob avstrijsko-slovenskem sodelovanju potrjuje obratno sorazmerje: Slovenija je na področju empiričnega družboslovnega raziskovanja uveljavljena kot evropski »*best practice*« primer, Avstrija pa, po pravilu, ostaja umeščena brez »prednosti iz relativne zaostalosti« (Alexander Gerchenkron). Ostaja na ravni ponavljajočih se slabosti.

Vesel sem, da lahko kot sourednik sodelujem pri tej pomembni zbirki sestavkov in študij. Povabilo v uredništvo te knjige je posledica dvajsetletnega – v zadnjih letih zelo tesnega sodelovanja med N. Tošem, njegovo skupino in menoj ter dunajskim Inštitutom za družboslovno dokumentacijo in metodiko (WISDOM), ki je v avstrijskem območju osrednja ustanova družboslovne raziskovalne infrastrukture.

Pričujoča knjiga torej sodi v vrsto knjižnih objav, ki so del projekta slovensko-avstrijskega sodelovanja. Spodnja slika ponazarja štiri dosedanje skupne raziskovalno-knjižne projekte, ki so nastali in izšli v kratkem obdobju od leta 2005 do 2010. Ta knjiga je že peta po vrsti iz te povezave na področju empiričnega družboslovnega raziskovanja.

SLIKA 1:

Dosedanje skupne publikacije na področju primerjalnega družboslovnega raziskovanja

Slika 1 pokaže, da doslej izdane knjige zajemajo celoten prostor družboslovja: teorijo, metodologijo in primerjalno družboslovno raziskovanje.

- S področja družboslovne teorije je leta 2010 objavljena knjiga »Modern RISC-Societies«, ki predstavlja bistvena dognanja inter- in transdisciplinarnega raziskovalnega projekta ljubljanske univerze. Angleška kratica RISC (Rare Incidents, Strong Consequences) zajema množstvo družbenih in naravnih procesov, ki zaradi svojih porazdelitev vključujejo številna obrobna (marginalna) dogajanja in le majhno število zelo velikih dogodkov z izjemnimi, včasih usodnimi družbenimi posledicami in učinki. Takšne porazdelitve učinkov doživljamo prav v zadnjem obdobju, po velikih

naravnih nesrečah, potresih in cunamijih, kakor tudi ob tehnoloških inovacijah, ob pojavih in krizi finančnega sektorja, ob množičnih migracijah, ob modelih gradnje mest – pa tudi na temeljni ravni, kot na primer pri pogostosti rabe nekaterih besed v jeziku itd. Program RISC se je kot projekt razvijal v letih od 2007 do 2009 na ljubljanski univerzi ob podpori takratnega prorektorja Ivana Svetlika in v sklepnih fazah tudi Lučke Kajfež Bogataj. Oba sta poleg Nika Toša in mene soizdajatelja knjige.

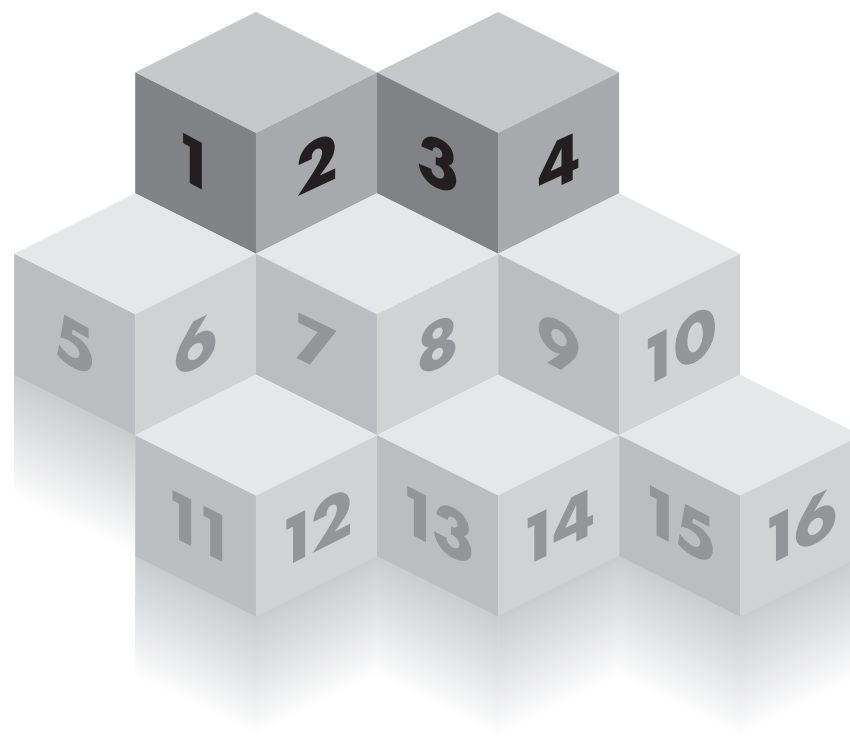
- Na področju metodologije sta bili doslej izdani dve knjigi. Leta 2009 je izšla knjiga »Three Roads to Comparative Research«, v kateri so poleg prikazov znanih metod primerjalne analize nakazane nekatere nove poti primerjalnega družboslovnega raziskovanja. Morfološka metoda dopušča neprimerno izčrpnjšo uporabo množstva dostopnih sekundarnih virov, seveda če njihov temelj zajema sorodna področja in če omogoča njihove neposredne primerjave. V knjigi je prikazana vizualna metoda kot samostojna analitična pot, ki odpira nove možnosti v primerjalni analizi.
- Tretja knjiga kot posledica sodelovanja je elektronska publikacija e-WISDOM, objavljena konec leta 2010 pod naslovom »New Foundations for Survey Research«. Pri tem gre predvsem za prikaz učinkov in posledic izrazitejšega upoštevanja kognitivnih znanosti na področju družboslovnega raziskovanja, posebej anketnega (social survey).
- Končno je tu še knjiga, ki je izšla leta 2005 z naslovom »Political Faces of Slovenia«. V njej je predstavljena situacija Slovenije v evropskem kontekstu. Knjiga zajema vsebinske vidike in jih ponuja na različnih tematskih ravneh; kot taka predstavlja zanimive, evropsko usmerjene preseke slovenske družbe.

»Primerjalno družboslovje« je tako peta knjiga tesnega slovensko-avstrijskega sodelovanja. Če se vrnemo na začetek tega predgovora, postane očitno: iz avstrijskega zornega kota je vedno znova presenetljivo, s kako obsejnimi podatkovnimi viri in s kako velikimi dosežki se lahko izkaže slovensko primerjalno družboslovno raziskovanje ...

Dunaj, december 2010

PRVI DEL

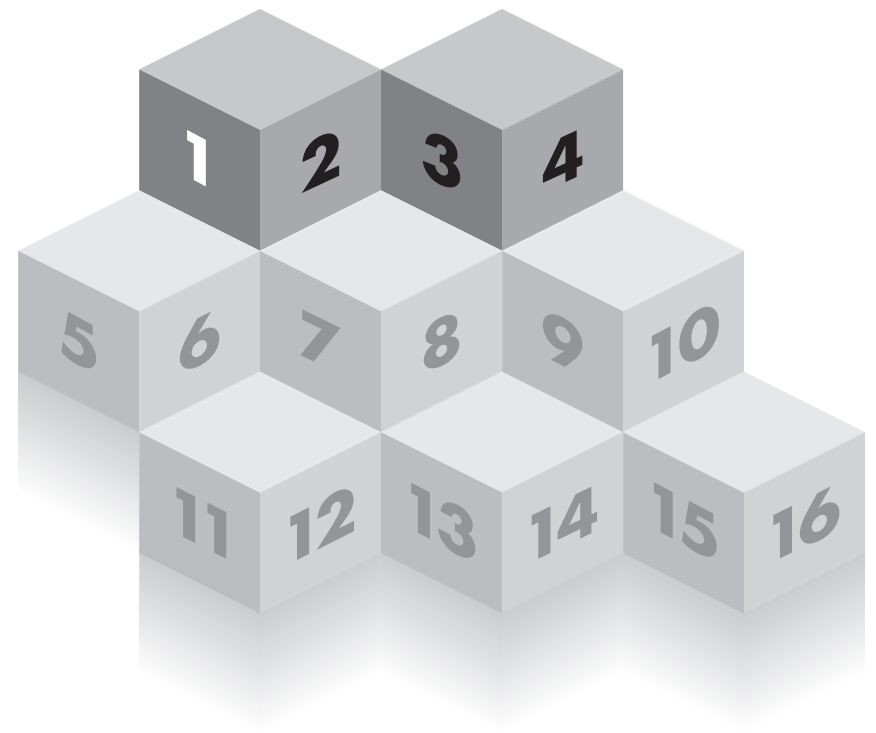
Primerjalna metoda:
nove raziskovalne paradigme

1

**Od Durkheima do Descartesa:
Primerjalna metoda v temelju
družboslovnega raziskovanja**

NIKO TOŠ

Povzetek

*Prispevek prikaže pomen primerjalne metode v razvoju znanosti nasploh, osredotoči pa se na prikaz spoznavnega pomena primerjalnega raziskovanja na področju družbenih znanosti in še posebej sociologije. Pri tem se opre na Durkheimova Pravila socioloških metod in ugotovi, da je primerjalna metoda imanentna družboslovju. V bistvu gre za primerjalno družboslovje, ki svoj razmah opira na razvoj informatiziranih statističnih sistemov, na uveljavitev empiričnega družboslovnega raziskovanja – in na potek demokratizacije kot nujnega pogoja in značilnosti opazovanih družb (držav). Novejši razvoj v primerjalnem družboslovju ponazori s prvimi mednarodnimi projekti, ki pomenijo prodor v teoretskem oz. metodološkem pogledu (Almond/Verba, *The Civic Culture*, 1963; Przeworski/Teune, *The Logi of Comparative Social Inequrity*, 1970; *European Value Survey; Believes in Government*, 1995 itd.). V nadaljevanju pokaže na velike mednarodne infrastrukturne projekte, kot so ISSP, EVS, WVS in ESS.*

1 Uvod

Zdi se, da je takšna uvrstitev imen dveh velikanov, Durkheima in Descartesa, ki sta vsak na svojem področju in v svojem času s svojimi dognanji odpirala nove horizonte razvoja sodobne znanosti nasploh in sodobne znanosti o družbi, sociologije, anahrona, kot da ne upošteva njune področne ter časovne, zgodovinske umestitve in pomena. Emile Durkheim, filozof in sociolog, velja skupaj s Karlom Marxom in z Maxom Webrom za začetnika sodobnega družboslovja. S svojimi raziskavami samomorilnosti¹ ter, kot sam pravi, delitve družbenega dela² in še posebej s svojo filozofsko poglobljeno obravnavo epistemološko-logičnih temeljev družboslovnega raziskovanja in postavitvi »pravil sociološke metode« (1895) ga zgodovina družboslovne teoretske misli uvršča v vlogo očeta sodobne sociologije. Živel in deloval je ob koncu 19. in začetku 20. stoletja. Dobri dve stoletji in pol pred njim je naravoslovec in filozof Rene Descartes špekulativno, teološko razlago sveta nadomeščal z racionalistično in empirično. V obravnavo naravnih pojavov je vstopal kot racionalist, o njih je sklepal na podlagi tega, kar je očitno, na podlagi izkustva, vseskozi ga je vodilo načelo dvoma³. Descartes velja za pionirja sodobnih znanosti sploh.

Čeprav navajanje Durkheima in Descartesa v tem zaporedju deluje meta-hrono, vendarle ni izraz nerazumevanja razvoja znanosti, saj je v naš razmislek,

-
1. Le suicide: Etude de sociologie, Paris, 1897.
 2. De la division du travail social ..., Paris, 1893
 3. Descartes: Dubito, ergo cogito, ergo sum.

poleg Durkheima, Descartes umeščen metaforično. Evropska unija je namreč po njem poimenovala priznanje, ki ga podeljuje za najpomembnejše znanstvene dosežke in za spodbujanje mednarodnih raziskovalnih projektov, še posebej tistih, ki prispevajo k tehnološkemu razvoju. In leta 2005 se je dogodilo prvič, da je neki družboslovni mednarodni projekt prejel Descartovo nagrado: Evropska družboslovna raziskava (ESS). V utemeljitvi je bilo zapisano, da so udeleženi raziskovalci v okviru ESS razvili nove metode za spremljanje in ugotavljanje mnenj in vrednot ljudi v sodobnih evropskih družbah, v državah članicah EU. Razvili so koncept in raziskovalne instrumente, ki omogočajo medčasovno (longitudinalno) primerljivost rezultatov raziskav v posameznih državah – in med vsemi njimi. Raziskava tako ponuja zanesljive vire podatkov o spreminjajočih se družbenih vrednotah evropskih družb. V ta (vselej) descartovski koncept, metaforično, lahko umestimo prizadevanja in dosežke velikega števila družboslovnih raziskovalcev, sociologov, ki so utemeljeni na postulat, da je spoznavanje bistva družbenih pojavov mogoče le ob širitvi opazovanj in raziskovanj istih ali sorodnih pojavov v družbeno, zgodovinsko, razvojno, kulturno, ekonomsko, torej strukturno različnih okoljih; da je razkrivanje determinizmov in bistev družbenih pojavov mogoče s širitvijo raziskovalnih konceptov in pristopov, z alterniranjem raziskav v prostoru in času; skratka, da se sodobno raziskovanje družbenih pojavov uspešno razvija znotraj konceptov primerjalnega družboslovja. Z nakazanim razponom od Descarta do Durkheima oz. od Durkheima do Descarta pa so dodatno izpričane tesna povezanost in prepletenost v razvoju sodobnih (naravoslovnih in družboslovnih) znanosti in zavest o tem, da le sočasno prodiranje v bistvo (naravnih in družbenih) pojavov in procesov ustvarja razmere (humanega) razvoja sodobnih družb.

V nadaljevanju tega sestavka bomo sledili zgolj družboslovnemu vidiku, torej razvoju primerjalnega družboslovja od Durkheima in njegovih Pravil sociološke metode⁴ do označevanja aktualnega stanja v primerjalnem družboslovju, kot se kaže skozi mednarodne primerjalne družboslovne programe in projekte. Razvoj primerjalnega družboslovja in uveljavljanje primerjalne metode bosta v tem sestavku zgolj ponazorjena. To ne bo celovit prikaz, temveč zgolj točkovna oz. presečna ilustracija z opisi značilnih, z vidika razvoja primerjalne metode pomembnih raziskovalnih dosežkov in premislekov.

4. Pri tem se opiramo na srbohrvaško izdajo: Emil Dirkem (1963): Pravila sociološke metode, Savremena škola, Beograd.

2 Pravila sociološke metode

V drugi, razširjeni izdaji Pravil sociološke metode se Durkheim v šestem poglavju (113–128) izrecno ukvarja s primerjalno metodo. Durkheim pravi, da imamo samo en način, da dokažemo, da je en pojav vzrok drugemu, namreč da primerjamo pojave glede na to, ali se pojavljajo sočasno ali ne, ter da raziščemo, ali spremembe, ki se kažejo v različnih kombinacijah okoliščin, dokazujejo njihovo medsebojno odvisnost. Če lahko spremembe sproži raziskovalec po svoji volji, gre za eksperiment v pravem pomenu, če pa možnosti za uvajanje sprememb nima na voljo in lahko med seboj primerja le pojave in dejstva, kot so nastali sami po sebi, je lahko koristna metoda posrednega eksperimenta, torej primerjalna metoda. Po Durkheimu uporaba primerjalne metode nadomešča prednosti, s katerimi delno razpolagajo naravoslovne vede, ki lažje sprožajo in preizkušajo medsebojno učinkovanje pojavov ter tako prodirajo do bistva njihove vzročne povezanosti. Po Durkheimu je sociološka razlaga oz. pojasnitev usmerjena v ugotavljanje razmerij vzročnosti, kar se kaže bodisi z odkrivanjem povezav med pojavi in njegovimi vzroki bodisi z razkrivanjem povezav med vzroki in njihovimi (koristnimi) posledicami. Ker se družbeni pojavi očitno izmikajo vplivu opazovalca, je primerjalna metoda edina, ki ustreza sociologiji. Ob tem se Durkheim opre na Comta, ki ugotavlja, da primerjalna metoda sama ne zadošča. Dopolniti jo je treba z zgodovinsko metodo. Za razkrivanje zakonitosti namreč ne zadošča primerjalni pristop; primerjati je treba različne oblike družbenih pojavov, kot se kažejo v različnih kulturnih okoljih, pri različnih narodih in razkrito ločiti od časovnih nizov, ki jim pripadajo. Če pa začnemo s takšnim členjenjem človeškega razvoja, ne moremo spoznati njegovega celovitega toka. Potrebna je široka sinteza. Zaporedna stanja v razvoju človeštva moramo približati druga drugim in jih strniti, da bi lahko opazili »neprekinjeno« rast vsake telesne, intelektualne, moralne in politične sposobnosti. In prav to je razlog za obstoj metode, ki jo Comte poimenuje zgodovinska.

Durkheim se seveda ukvarja predvsem z vprašanjem epistemološkega pomena primerjalne metode kot nadomestila za eksperiment pri proučevanju družbenih determinizmov (vzročnosti). Pri tem prikaže in zameji tri metodološke pristope: metodo ostanka, metodo soglasja in nesoglasja ter metodo korlativnih sprememb. Za prvo, metodo ostanka, ugotavlja, da pri proučevanju družbenih pojavov ni uporabna. Po njegovem mnenju so družbeni pojavi prezaleteni in kompleksni, da bi lahko pri proučevanju vzročnosti izključili učinkovanje vseh možnih vzrokov, razen enega. Isti razlogi omejujejo uporabo metode soglasja in nesoglasja. Ta metoda namreč predpostavlja skladnost ali neskladnost pri merjenjih opazovanih pojavov na eni sami točki. Nikoli ne moremo biti prepričani, da nismo prezrli kakega antecedenta, ki se ujema ali ne ujema kot

konsekvent v istem trenutku in na enak način kot edini znani antecedent. O uporabnosti te metode sklene, da takšna pot dokazovanja ponuja le ugibanja, ki so omejena na sebe in brez vsakršnega znanstvenega pomena. Končno govori o metodi korelativnih sprememb. Da bi z njo prišli do dokazov, ni nujno vseh sprememb, ki so različne od primerjanih, strogo izključiti. Vzporednost kvantitativnih sprememb, skozi katere prehajajo pojavi, je zadosten dokaz, da med njimi obstaja odnos le, če je potrjen v zadostnem številu različnih opazovanih primerov. Ob razčlenjanju uporabe te metode navede primer: če ne moremo najti dveh družb, ki se razlikujeta ali ki sta podobni, sorodni samo na eni točki, lahko vsaj ugotovimo, da se dejstvu pogosto spremljata ali pa izključujeta. Da pa bi to imelo kako znanstveno vrednost, moramo to storiti mnogokrat; prepričani moramo biti, da smo pregledali vsa dejstva. Seveda tak popolni inventar ni mogoč, pa tudi dejstev, ki se kopičijo pred nami, ne moremo spoznati s takšno natančnostjo prav zato, ker so zelo številna. Pri tem je namreč nevarno, da prezremo pomembna dejstva, ki so nasprotna tistim, ki jih poznamo, nezanesljivost pa ostaja tudi glede slednjih. Družbeno življenje je neprekinjen tok oz. neprekinjen niz sprememb, neprimerljivih z drugimi spremembami, kot se kažejo v razmerah kolektivnega življenja. In mi imamo na voljo ne le tiste (spremembe), ki se nanašajo na nedavno obdobje, temveč je do nas »dospelo« veliko število onih, skozi katere so prešli že izginuli narodi. Kljub svojim prazninam je zgodovina človeštva jasnejša in popolnejša od zgodovine živalskega sveta. Obstaja množica družbenih pojavov, ki se kažejo in uveljavljajo v celotnem obsegu družbe, izražajo pa se v različnih oblikah glede na pokrajine, poklice, verovanja itd. Takšni pojavi, pravi Durkheim, so npr. kriminal, samomorilnost, število porodov, število porok, varčevanje itd. Iz njihovih raznovrstnosti v različnih družbah izhajajo za vsako od teh dejstev novi nizi sprememb, poleg onih, ki jih spodbuja zgodovinski razvoj. Če torej sociolog ne more z enako učinkovitostjo uporabiti eksperimentalnega raziskovalnega pristopa, je edina metoda, na katero se lahko opre, skoraj ob polni izključitvi preostalih, primerjalna. Durkheim meni, da je ta metoda lahko plodna in da v uporabi lahko družboslovcu ponudi neprimerljive možnosti in prednosti.

Durkheim ponazori tudi uporabnost primerjalne metode pri raziskovanju ustanov oz. pravnih in moralnih pravil ter pri opazovanju običajev, ko ta pravila in običaji delujejo enako znotraj neke družbe in se spreminjajo postopoma, torej s časom. Pri takem proučevanju se ne moremo omejiti zgolj na proučevanje ene same družbe, naroda, saj bi kot dokazno gradivo služili le pojavi, tako kot se izražajo skozi zgodovinski tok opazovanega pojava – in predpostavljen vzrok, vendar v samo eni družbi. Seveda je odkrita vzporednost, če je stalna, že sama po sebi pomembno dejstvo, vendar sami sebi ne more služiti kot dokaz. Če pa vključimo v opazovanje več družb, narodov, družb iste vrste, si širimo polje

opazovanja. Zgodovino enega naroda lahko najprej primerjamo z zgodovino drugih narodov in pri tem spoznamo, ali so se enaki pojavi razvijali v času in v odvisnosti od enakih pogojev; nato pa lahko opravimo primerjave teh različnih razvojev itd. V sklepnem delu svojega razmišljanja o uporabi primerjalne metode Durkheim ugotavlja, da zapletena družbena dejstva lahko pojasnimo le pod pogojem, da jih spremljamo skozi celoten razvoj in skozi različne družbene vrste. Pri tem izrecno ugotavlja, da primerjalna sociologija ni posebna veja sociologije, temveč sociologija sama, ko se od ravni opisne vede vzpenja na raven razumevanja dejstev in pojasnjevanja vzročnosti. Da bi presodili o smeri razvoja opazovanega pojava, kdaj pa kdaj dogajanje ob izteku nekega obdobja primerjamo s pojavi na začetku naslednje faze, obdobja. Če ravnamo tako, pa seveda zlahka tudi napačno sklepamo. Zdelo se je npr. sprejemljivo, da slabljenje verskih prepričanj in tradicionalizmov ni nič drugega kot prehodni pojav v življenju naroda, le zaradi tega, ker se pojavlja v zadnjem obdobju njihovega življenja, in da bo s kasnejšim razvojem slabitev verskih prepričanj izginjala. S tako metodo sklepanja se izpostavimo nevarnosti, da za reden in nujen tok napredka štejemo nekaj, kar je posledica povsem drugega vzroka. Stanje, v katerem se znajde mlada družba, namreč ni enostavno nadaljevanje stanja, ki je nastalo ob koncu predhodnega obdobja. To stanje vsaj deloma izhaja prav iz mladosti, ki preprečuje prenos prej pridobljenih izkušenj iz predhodnih faz razvoja. Te izkušnje niso neposredno sprejemljive in uporabne v novem obdobju razvoja; privedejo nas do napačnega sklepanja. Itd.

Za razumevanje bistva Durkheimovega koncepta »primerjalne sociologije« se torej moramo vrniti k njegovim Pravilom – in obsežni literaturi o njih.

3 Zgodnejše uporabe primerjalne metode

Prve sledi razvoja racionalno kritične in znanstvene misli o družbi odkrijemo, ko preučevalci in raziskovalci različne pojave v lastni družbi začnejo primerjati z analognimi pojavi v drugih družbah (Milić, 1965, 1977).⁵ Dokler svoje družbe ne primerjamo z drugimi, je do nje težko oblikovati samostojno in kritično stališče. Primerjalna analiza je temelj vsakega racionalnega in znanstvenega proučevanja družbe. Zavest o pomenu primerjalnega raziskovanja se pokaže že pri Aristotelu, ki je poskušal sistematično zbrati podatke o državnih ureditvah številnih grških držav. Na taki zanesljivi, izkustveni podlagi je razvil teorijo o državi. Aristotel je imel jasno zamisel o tem, pod kakšnimi pogoji nastajajo in kakšne razvojne težnje kažejo različne oblike državne ureditve. Njegova zgodnja raziskovanja državne in družbene ureditve v razmerah antične Grčije

5. V. Milić v svoji knjigi: *Sociološki metod*, Nolit, Beograd, 1965 in 1977, v poglavju XVI obsežno prikaže razvoj primerjalne metode v družbenih vedah.

so zgledna in segajo vse v današnji čas. V okviru paradigme, ki jo je razvil Sokrat, v sodobni politologiji govorimo o primerjalni raziskavi državnih in političnih sistemov; izoblikovala se je posebna disciplina, ki primerjalno proučuje ustavne sisteme in primerjalno ustavno pravo (comparative government). Ukvarja se z analizo ustavnopravno in zakonsko utemeljenih struktur oblikovanja političnih odločitev, pri tem pa v očeh kritikov zanemara resnično delovanje političnih sistemov. Iz istega vira črpa tudi sodobnejša usmeritev, znana v anglosaški literaturi kot comparative politics, ki ne ostaja na ravni normativne analize političnih sistemov in torej zgolj na proučevanju ustav in zakonodaj različnih držav kot normativnega vira, temveč je usmerjena k proučevanju delovanja teh sistemov in njihovi primerjalni analizi.

Prodori, ki jih je primerjalna metoda omogočila na področju biologije, še posebej na področju primerjalne anatomije, se izrazijo tudi v polju družboslovnega raziskovanja. Tu se je primerjalna metoda najprej izkazala v primerjalnem lingvističnem proučevanju, pa tudi v primerjalnem proučevanju religije, mitologij, prava, družinskih pojavov, običajev – in vse bolj izrazito vstopala v prostor politične ekonomije in sociologije. Že Comte je v primerjalni metodi kot osnovni metodi sociologije (v primerjalnozgodovinskem pristopu, ki omogoča razkrivanje splošnega toka zgodovinskega razvoja) videl najpomembnejšo teoretično nalogo sociologije. Uporabnost oz. koristnost primerjalne metode je po njegovem mnenju to, da omogoča proučevanje zgodnejših faz splošnega zgodovinskega razvoja na primerih sodobnih nerazvitih družb. Meni, da je mogoče s proučevanjem posebnosti posameznih družb raziskati, koliko na odstopanja od zgodovinske razvojne smeri učinkujejo nekateri podredni dejavniki. Primerjalna metoda je bila v 19. stoletju nasploh najtesneje povezana s poenostavljenim evolucionizmom, ki se je izražal v razumevanju, da se vse družbe razvijajo po istih vzorcih in da je tako naloga primerjalne metode zbiranje podatkov, ki lahko osvetlijo splošen zgodovinski razvoj v celoti oz. razvojne oblike posameznih družbenih pojavov, kot so npr. jezik, družina, religija, lastnina, običaji itd.

4 Omejitve in slabosti pri uporabi primerjalne metode

Milić (1977) v svojem prikazu razvoja in uporabe primerjalne metode v drugi polovici 19. stoletja kot ključne omejitve in slabosti pri njeni uporabi navaja nepopolnost, nezanesljivost in fragmentarnost virov ter njihovo časovno in družbeno neopredeljenost. Splošna raziskanost družb, še posebej neevropskih, je bila konec 19. stoletja majhna, slaba. Zaradi pomanjkanja monografskih študij so raziskovalci kot vire informacij običajno uporabljali različne potopise pomorcev, trgovcev, popotne spomine, poročila misijonarjev in kolonialnih administratorjev itd. Seveda pa ti »izvirni« dokumenti niso ponujali vselej objektivne slike

stanja življenja posameznih narodov oz. družb ter njihove kulture. V tem času so se šele porajale pobude za oblikovanje celovitejših sistemov in organizacij za zbiranje izvirnih podatkov. Dotlej dostopni podatki so bili nepopolni, neceloviti; omejeni viri niso bili izpostavljeni kritični analizi. Veliki zagovorniki primerjalne metode pogosto niso imeli dovolj osebnih izkušenj, pridobljenih v neposrednem raziskovanju in opazovanju družb in pojavov, ki so jih proučevali. Tako med pomembnimi komparativisti najdemo posameznike, ki v času svojega življenja niso vstopili niti v eno tako družbo. Med njim je prevladoval kabinetni način dela.

Konec 19. stoletja, še posebej pod vplivom Durkheima in njegovih Pravil sociološke metode, pa se v polju sociološkega, etnološkega in socialno-antropološkega raziskovanja vse bolj uveljavi kritičen pogled na pomanjkljivosti pri uporabi primerjalne metode. Jasno je postalo, da brez zanesljivih in popolnejših empiričnih virov ter brez dostopa do kompleksnih podatkov o posameznih družbenih pojavih oz. družbah primerjalna metoda sama po sebi ne more zagotoviti znanstvenega napredka.

5 Sodobna statistika: neizčrpen vir primerjalnega družboslovja

Spoznanje o potrebi izgradnje enovite organizacije za zbiranje zanesljivih podatkov o stanju sodobnih evropskih družb se izrazi v zahtevi po oblikovanju (enotnega) sistema (mednarodno) primerljivih statističnih evidenc in sistemov zbiranja podatkov. Prvi s tako idejo nastopi (na mednarodnem statističnem kongresu, 1855) ugleden belgijski statistik Quetelet.⁶ Od tedaj vse do današnjega časa, s prekinitvami v obdobju I. in II. svetovne vojne, potekajo prizadevanja za poenotenje ciljev, pojmovnih izhodišč in metodologij nacionalnih statističnih ustanov in sistemov. Obseg primerljivih statističnih podatkov, ki označujejo pomembna stanja in procese v sodobnih družbah, hitro narašča. Razvije se poenoten vseobsegajoč statistični sistem združene Evrope, Eurostat. Statistika se s svojimi evidencami iz prostora demografije in ekonomije vse bolj širi in uveljavlja v delovanju političnih in socialnih sistemov. Aktualno statistično opazovanje posega v ključne družbene podsisteme, kot so izobraževanje, zdravstvo, kultura, oblike participacije v političnem sistemu, volitve, politične stranke, pa tudi v področja inovacij, tehnološkega razvoja, stanja in sprememb v naravnem okolju, vse do polja zavesti, vrednot, družbene blaginje, socialnega kapitala – in s tem nakazuje smer in dinamiko razvojnih sprememb sodobnih družb. Bogaštvo podatkovnih virov že presega spoznavni domet primerjalnega družboslovja.

6. Adolphe Quetelet, belgijski astronom, matematik, statistik in sociolog, velja za začetnika sodobne statistike.

Pojavljajo se nove pobude, programi in ustanove, ki spodbujajo zbiranje, urejanje, analizo – in posredovanje informacij o bistvenih družbenorazvojnih procesih. Kot ponazoritev lahko navedemo npr. poročilo o človekovem razvoju,⁷ ki ga že dve desetletji (od 1990) spodbuja Organizacija združenih narodov in ki sledi težnji po humanizaciji, ter npr. poročila Freedom House⁸, ki spremlja procese demokratizacije v sodobnih družbah. Da si sodobni statistični sistemi določajo nove izzive, ilustrira nedavni posvet o merjenju in uporabi podatkov o družbenem napredku,⁹ kjer je bila potrjena misel, da so stališča in vrednote prebivalstva prav tako pomembni za analizo družbe kot npr. spremembe demografskih, ekonomskih in socialnih okoliščin (Malnar, 2010).

6 Anketni pristop kot vzgon primerjalnega raziskovanja

Že v prvi polovici minulega stoletja se nakaže, v drugi polovici, po II. svetovni vojni, pa povsem uveljavi anketni pristop (survey approach) kot univerzalni dostop v primerjalnem družboslovju. Metoda spraševanja kot »kraljevska pot družboslovnega raziskovanja« (Scheuch, 1973) se uveljavi v okviru koncepta social survey. Uporaba vprašalnika kot standardiziranega instrumenta za zbiranje podatkov (o definiranih in vzorčno dostopnih populacijah) ustvarja obilje podatkov. V okviru raziskovalnih načrtov zbrane podatkovne baze omogočajo testiranje hipotez. Čeprav je metoda spraševanja v temelju novodobnega primerjalnega raziskovanja, pa se slednje ne odreka dodatnih podatkovnih virov, npr. agregatnih podatkov, ekspertnih ocen in drugih kvalitativnih virov, ki jih s pridom vključuje v analitične načrte. Tak razvoj družboslovja in še posebej empiričnega družboslovnega raziskovanja še dodatno podkrepi pomen Durkheimovega enačenja sociološke metode s primerjalno. Sociološko spoznavanje družbe torej temelji na primerjalni metodi, družboslovje je po svojem metodološkem bistvu primerjalno družboslovje. Primerjalni pristop pri tem zajame vse vidike proučevanja družbenih pojavov, procesov in struktur; torej raziskovanje njihovih značilnosti v konkretnem (posameznem) družbenem okolju, med družbami, ter njihovih sprememb v času.

O tem ter o možnosti, dometu, o metodoloških omejitvah in teoretskih implikacijah uporabe primerjalne metode govori izjemno obsežen zaklad družboslovne literature. Tako lahko med izbranimi avtorji navedemo H. D. Las-

7. Human development Report, United Nations Development Program – UNDP, poteka v obliki nacionalnih poročil od leta 1990.
8. Freedom House, dolgotrajno spremljanje procesov demokratizacije v sodobnem svetu. Glej npr. Index demokratizacije, ki temelji na opazovanju uveljavljanja političnih pravic in državljanskih svoboščin.
9. Posvet v organizaciji Statističnega urada RS in OECD, Brdo, november 2010.

swella (1968), ki v okviru razmisleka o prihodnosti primerjalne metode posebej obravnava vidik mednarodnih primerjav; R. M. Marsha (1967), ki v svojem delu o primerjalni sociologiji predlaga kodifikacijo meddružbenih analiz (Cross-societal Analysis); N. Smelserja (Comparative Methods in the Social Sciences, 1976), ki celostno obdela uporabo primerjalne metode v družbenih vedah; R. Charlesa, ki v svojem sistematičnem delu »The Comparative Method« (1987) opozarja, da v različnih disciplinah obstajajo različne paradigme primerjalnih pristopov; S. P. Huntingtona (1993), ki na podlagi primerjalne analize razvije tezo o spopadu civilizacij, itd. Nianse v pristopih se kažejo npr. že med sociologijo in politologijo. Če je za prvo značilen predvsem pristop, utemeljen na spremenljivkah (variablah), je za politične vede značilen pristop študije primerov (Ragin, 1987; Golthorpe, 1997). Pri tem Smelser (1976) opozarja, da sta obe empirično raziskovalno družboslovni disciplini v svojem bistvu bolj nomotetično kot ideografično usmerjeni (»mode od eksplanation«, Smelser, 1976).

7 Veliki primerjalni družboslovni projekti

Razvoj primerjalne metode in primerjalnega družboslovja, še posebej v razsežju mednarodnega primerjalnega raziskovanja, od šestdesetih let preteklega stoletja izrazito spodbujajo in zapolnjujejo pomembni projekti empiričnega družboslovja. Pogled na različice in metodološke referenčne točke mednarodnih primerjav jasno pokaže, da se družboslovno empirično raziskovanje ne more opreti in osredotočiti zgolj na eno primerjalno metodo. Pri snovanju raziskav, ki vključujejo več različnih držav in različnih kultur, terjajo visoko tematsko, kulturno specifično in metodološko občutljivost. To lepo ponazarja raziskava pojava participacije v lokalnih skupnostih, ki jo je zasnovala skupina raziskovalcev iz ZDA, Poljske, Jugoslavije in Indije v sredini šestdesetih let. Metodološke probleme, kot so jih ob tem reševali, sta opisala Adam Przeworski in Henry Teune (The Logic of Comparative Social Inquiry, 1970). Problem identičnih oz. ekvivalentnih indikatorjev v mednarodnem primerjalnem raziskovanju, ki vključuje države iz različnih zgodovinsko-kulturnih regij in ki je obdelan v njuni knjigi, ostaja odtlej viden, a rešljiv metodološki problem mednarodnega primerjalnega raziskovanja.

Prodor mednarodnega primerjalnega raziskovanja poteka (v času po II. svetovni vojni, po razpadu diktatur in razpadanju kolonialnih sistemov) nekako skladno s procesom demokratizacije svetovnih družb. V šestdesetih in sedemdesetih letih tako nastanejo pomembni primerjalni družboslovni projekti. V tem času steče raziskovanje G. Almonda in S. Verbe, ki sta proučevala politično kulturo v petih »povojnih« državah na dveh celinah: ZDA, Veliki Britaniji, Italiji, Zvezni republiki Nemčiji in Mehiki. Študija, ki je izšla pod naslovom The Civic

Culture (1963), je medtem postala klasičen vir v raziskovanju političnih stališč in procesov demokratizacije, postavlja izhodišča za družboslovno, politološko obravnavo pojma politična kultura. Na rezultatih empiričnega raziskovanja sta avtorja s kvantitativnimi obdelavami empiričnega gradiva izoblikovala osnovne tipe politične kulture in jih teoretično utemeljila. Njuna tipologija temelji na »zgodovinsko-konfigurativnem utemeljevanju« na podlagi razkritih struktur vlog ljudi, državljanov v razmerah konkretnega političnega sistema. Njun koncept politične kulture v poznejšem empiričnem raziskovanju služi kot vodilo, kot definirani izhodiščni pojem sodobne politologije. Projekta Almont-Verba in Przeworski-Teune sta prav zaradi temeljite teoretske in metodološko kritične obravnave pomembna temeljna kamna v razvoju mednarodnega primerjalnega družboslovja – vse do danes. Teoretski in metodološki problemi, ki jih ta dva projekta nakazujeta in rešujeta, pa se postavljajo vedno znova.

Med pomembne pobude in mejnike v razvoju mednarodnega primerjalnega raziskovanja sodi iniciativa J. Kerkovsa in R. de Moora: European Values Study groupe, ki se kasneje uveljavi kot Evropska raziskava vrednot (EVS)¹⁰ ter projekt¹¹ raziskovanja procesov demokratizacije v Zahodni Evropi, ki neposredno sledi konceptu Almonda in Verba in ob katerem kot nosilna avtorja nastopata S. H. Barnes in M. Kaase, skupaj z R. Inglehartom, H. D. Klingemannom in vrsto drugih raziskovalcev. Oba projekta sta stekla v sredini sedemdesetih let. Prvi je medtem prerasel in se uveljavil kot pomembna longitudinalna družboslovna infrastruktura v polju longitudinalnega raziskovanja vrednot.¹² V istem obdobju, konec sedemdesetih let, na pobudo raziskovalcev iz ZDA, Velike Britanije in Zvezne republike Nemčije nastane projekt mednarodne družboslovne raziskave, International Social Survey Programme.¹³ Že v tem času in vse do danes se je koncept primerjalnega družboslovja, kot prevladujoči pristop v raziskovalnem in spoznavnem delovanju sociologov in politologov, uveljavil in dograjeval kot pomembna družboslovna infrastrukturna osnova. Povezano delovanje družboslovcev iz različnih držav in mnogih univerzitetnih središč, izmenjava metodološkega znanja in raziskovalnih izkušenj, skupne konceptualizacije in poenoteni

10. Koncept in razvoj European Value Survey (EVS) je opisan v samostojnem sestavku v tej knjigi.
11. Projekt (in knjiga) Political Action. Mass participation in five Western Democracies, Barnes/Kaase, SAGE, 1979
12. Na pobudo R. Ingleharta je bil projekt razširjen v t. i. Svetovno raziskavo vrednot (World Value Survey), ki deluje kot evropski raziskavi vzporedni sistem trajnega raziskovanja procesov oblikovanja in spreminjanja vrednot v sodobnih svetovnih družbah. Projekt je opisan v nadaljevanju te knjige.
13. ISSP – mednarodni raziskovalni projekt, ki vključuje danes že več deset sodelujočih držav z vseh celin. Projekt je opisan v nadaljevanju.

raziskovalni pristopi v raziskovanje izbranih osrednjih tem, oblikovanje poveznih podatkovnih arhivov itd. – vse to in vrsta vzporednih pobud v zadnjih dveh desetletjih minulega stoletja¹⁴ se izrazi v izjemni širini tematsko pomembnih in pestrih podatkovnih baz in podatkovnih nizov, ki omogočajo primerjalno, medkulturno, medregionalno in medsystemsko raziskavo in analizo sodobnih družb. V presečišču polja sociološkega in politološkega raziskovanja se kot osrednje teme uveljavljajo človekove pravice in demokratizacije kot prevladujoče značilnosti v razvoju sodobnih družb v preteklih desetletjih. Pluralistični koncept demokracije, kot se izrazi skozi oblike pravne države, se vzpostavlja kot najboljša rešitev, kot postulat. Lahko rečemo, da je takšno mnenje razširjeno, ne pa splošno sprejeto, kajti tudi na Zahodu še ni docela izključena možnost vrnitve, bodisi k avtoritarnemu ali pa k totalitarnemu načinu vladanja (Huntington, 1991). To velja za t. i. nove demokracije v Vzhodni in Srednji Evropi – in še posebej za države Azije in Afrike. Demokracije torej ni mogoče sprejeti kot nekaj povsem samoumevnega; pomembno je (primerjalno!) raziskovati, kaj lahko demokratične institucionalne sisteme spodjeda oz. spodnaša, zakaj demokracija lahko propade (Linz, Stepan, 1978) oz. se ne uveljavi itd. Angažirano primerjalno družboslovje si v tem času postavlja nalogo: če hočemo razumeti pogoje politične stabilnosti in spreminjanja, moramo hkrati raziskovati različne ravni (nacionalne in regionalne) političnega sistema (M. Kaase, K. Newton, 1995).

Najobsežnejša raziskava in analiza, ki je vključevala na mikroravni posameznike, na srednji, intermediarni ravni organizacije ter na makroravni politične sisteme, je potekala konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let kot projekt Evropske znanstvene fundacije (ESF) oz. njenega Stalnega komiteja za družbene vede. Raziskava je vključevala vse relevantne nacionalne in mednarodno primerjalne podatkovne vire iz sedemdesetih in osemdesetih let, med njimi tudi datotečne baze infrastrukturnih projektov, kot so Eurobarometer, Evropska raziskava vrednot, Svetovna raziskava vrednot, Mednarodna družboslovna raziskava in vrsta drugih; v analizi je sodelovalo 65 najbolj izkušenih in uglednih družboslovnih raziskovalcev iz vseh zahodnoevropskih držav. Rezultat njihovega analitičnega napa je izražen v petih knjigah pod skupnim naslovom Believes in Government (1995), ki je hkrati naslov pete knjige (Kaase, Newton, 1995), v kateri so povzeta in teoretsko osmišljena dognanja, zapisana v prvih štirih knjigah. Seveda brez razvitih družboslovnih podatkovnih arhivov in njihove neposredne podpore pri posredovanju in analitični obdelavi datotek, zbranih v državah Evropske unije, tak primerjalni projekt ne bi bil mogoč. Da je bilo to

14. Kot npr. poenotenje statističnih raziskovalnih pristopov, pod vplivom različnih agencij Organizacije združenih narodov, Unesca, FAO, OECD in vse močnejše povezane Evropske unije (Eurostat).

izjemno obsežno primerjalno raziskovalno in primerjalno analitično početje in podjetje mogoče in uspešno, je povezano z vrsto okoliščin. Sodelujoči raziskovalci so projekt gradili na predhodnem znanju in dognanjih; k uspehu projekta so prispevali vsi akterji primerjalnega raziskovanja, od »Durkheima do Descartesa«. Torej še posebej Almond, Verba, Przeworski, Teune itd. Raziskovalci so posegali po tematsko pomembnih in zanesljivih podatkovnih skladih, pridobljenih oz. zbranih s pomočjo standardiziranega anketnega raziskovanja na vzorčno izbranih in opredeljenih populacijah – in to v okviru primerljivih ali poenotenih konceptov in opredelitev. K uspešnosti izpeljave je prispevalo tudi dejstvo, da je analiza zajela le države članice Evropske unije, torej države in družbe oz. sisteme, ki so si v preizkusu dveh svetovnih vojn sicer stali nasproti, in vendar njihov razvoj (še posebej v zadnjega pol stoletja) označujejo skupen kulturno-zgodovinski izvor, skupni razvoj in sobivanje znotraj zahodnoevropske kulturnozgodovinske in politične regije, prevladujoče krščanska vrednotna podstat, sočasnost v tehnološkem in gospodarskem razvoju itd. Hkrati pa se razlikujejo po izkustvu z demokratičnimi in totalitarnimi sistemi in njihovimi razpadanji. Glede na stanje v procesu demokratizacije in gospodarskega razvoja zahodnoevropskih družb konec osemdesetih let je bilo torej upravičeno pričakovanje, da bodo sicer analize v posameznih državah pokazale na značilnosti v razvoju, da pa obseg razkritih razlik med njimi ne bo velik – ostajal bo na kvantitativni ravni. Gre vendarle za družbe v isti fazi kulturnozgodovinskega razvoja, za izrazito bližnje, sorodne družbe. In prav zato konceptualno metodološki problemi pri zajemanju in vrednotenju podatkov iz različnih držav niso izstopali tako zaostreno, kot sta to nakazala Przeworski in Teune. Odpiranje širših medkulturnih primerjav, primerjav med deželami iz različnih kulturnozgodovinskih regij in v različnih razvojnih etapah, tudi v tej kompleksni raziskavi in v mednarodnih primerjalnih raziskavah, ki ji sledijo, npr. WVS, ISSP, CSES¹⁵ itd., pa vedno znova terja metodološko-teoretske premisleke in ustrezne operacionalne rešitve. K uspehu projekta *Beliefs in Government* je prispevalo tudi dejstvo, da sta se anketno raziskovanje in koncept social surevy (survey approach) metodološko, operacionalno in akcijsko razvila do vrhunca ter da sta temu razvoju sledili in ga omogočali statistična analiza ter informatizacija raziskovalnih in analitičnih postopkov (Müller, Toš, 2010). K vsemu povedanemu dodajmo, da je sodelovanje evropskih raziskovalcev v projektu »Beliefs« utrdilo potrebo po trdnejšem vsebinskem, metodološkem in organizacijskem povezovanju nacionalnih arhivov družboslovnih podatkov, torej po njihovem poenotenju. Razvil – in uveljavlja se projekt CESDA.¹⁶

15. CSES, Comparative Study of Electoral Systems; projekt je opisan v tej knjigi.

16. CESDA, Council of European Social Sciences Data Archives, pridobiva status Evropske (meddržavne, pogodbene) družboslovne infrastrukture. Arhiv družboslovnih podatkov (FDV-ADP) je član CESDA.

8 Primerjalno raziskovanje slovenskih sociologov do 90. let in po osamosvojitvi do danes

Seveda v tem kratkem zapisu nismo niti hoteli niti mogli predstaviti podrobnega in popolnega pogleda na uporabo metode primerjalnega raziskovanja v polju družbenih ved oz. na konceptualizacijo primerjalnega družboslovja. Z nekaj poudarki, preseki in označitvami pa smo pokazali stanje v razvoju družboslovnega, sociološkega, politološkega raziskovanja sodobnih družb, ki temelji na primerjavah, kar terja in predpostavlja sočasno raziskovanje oz. vključevanje rezultatov raziskovanja v več (mnogih), sorodnih in različnih, družbah v enakih ali različnih razvojnih etapah, v podobnih ali različnih kulturno-zgodovinskih regijah itd. Sociologija kot veda in kot spoznavno prizadevanje je mogoča in se razvija le v odprtem družbenem okolju, kot primerjalna veda. To spoznanje in zavest o tem sta generacijo slovenskih sociologov že v šestdesetih letih usmerjala v prostor primerjalnega raziskovanja. V tem času je sociologija kot nova znanstvena disciplina dozorevala, gradila je svoje institucionalno okolje (raziskovalne institute, sociološke katedre), politične razmere so ji (vsaj na videz) bile naklonjene, zanimanje tujih sociologov (iz ZDA in Evrope) za sistemske posebnosti jugoslovanskega modela socializma (samoupravljanja) je bilo veliko – vse to skupaj je privedlo do vključevanja jugoslovanske sociologije v vrsto mednarodnih primerjalnih projektov¹⁷ v katerih so vidno vlogo odigrali prav slovenski sociologi in sociologinje¹⁸.

V začetku sedemdesetih let pa so se politične razmere močno spremenile.¹⁹ Možnosti za snovanje lastnih primerjalnih raziskav so bile izrazito neugodne. Tovrstno raziskovanje je zastalo. Primerjalna prvino sociološkega pristopa, torej potreba po medsystemskih in medkulturnih raziskavah je bila nadomeščena s študijem v tujini, s posrednim in podrednim vključevanjem v primerjalne raziskave, z vabljenjem raziskovalcev iz drugih raziskovalnih središč, deloma pa z vzpostavljanjem medkulturnih primerjalnih raziskav znotraj »enotnega«, a druž-

17. Z. Mlinar v svoji študiji o zgodovini slovenske sociologije (Mlinar, 2006a) navaja imena tujih sociologov, ki so prinašali ali se vključevali v sociološke projekte v Jugoslaviji koncem šestdesetih let. Med njimi so: P. Jakob, H. Tuenne, R. Egger, S. Verba, J. Triska, A. Tannenbaum, J. Azrael, T. Buila in drugi.

18. Med slovenskimi sociologi in sociologinjami so v teh projektih vidno izstopali: V. Rus, Z. Mlinar, K. Boh, S. Saksida, M. Jezernik, J. Jerovšek, A. Barbič, A. Kranjc, B. Kavčič, J. Makarovič, S. Možina in drugi.

19. Obračun z liberalizmom; zakonsko omejevanje raziskovalnega delovanja tujih sociologov v Jugoslaviji, ipd.

beno pluralnega jugoslovanskega sistema.²⁰ Pa tudi tem raziskavam razmere niso bile posebej naklonjene.

Ena od vidnejših navezav v tok primerjalnega družboslovja v šestdesetih letih je povezana z raziskovanjem participacije v lokalnih skupnostih. Raziskava, ki je potekala v Indiji, na Poljskem, v Jugoslaviji in ZDA, je služila kot empirična podlaga za znano knjigo *The Logic of Comparative Social Inquiry* (Przeworski, Teune, 1970).²¹ Nekako v isti čas sega pobuda za raziskovalne projekte, usmerjene v problematiko distribucije vpliva v delovnih organizacijah (A. Tannenbaum idr.),²² v začetku sedemdesetih let pa že propade poizkus vključitve Jugoslavije v mednarodno raziskavo t. i. mnenjskih voditeljev. Jugoslovanski in še posebej slovenski sociologi v tem času svojo nemožnost vstopanja v mednarodne primerjalne raziskave nadomeščajo z intenzivnim osebnim vključevanjem v raziskovalne komiteje Svetovne sociološke asociacije (ISA)²³. V drugi polovici osemdesetih let se visoka povezanost slovenskih sociologov v program in delovanje ISA izrazi v organizaciji mednarodnega posveta na temo Primerjalno družboslovno raziskovanje, ki je potekal v Ljubljani leta 1989, in v snovanju Isinega mednarodnega sociološkega instituta,²⁴ ki naj bi v obliki podiplomske šole in raziskovalnega sveta deloval z alternativnima sedežema v Ljubljani in Parizu.

Poskusi vključevanja slovenskih sociologov v mednarodne primerjalne raziskovalne programe so tako v sedemdesetih in osemdesetih let zadevali ob ovire. Ob koncu osemdesetih je vključitev oviralo tudi dejstvo, da smo se v primerjalne projekte želeli vključiti z raziskovanjem v Sloveniji, mednarodne koordinacije pa bi nas bile pripravljene sprejeti le, če bi zagotavljali raziskave na področju celotne Jugoslavije. Tega pa tedaj nismo niti mogli, niti hoteli zagotoviti. Z osamosvojitvijo (1991) pa je bila vključitev mogoča, celo zaželeno. In tu se odpre novo obdobje primerjalnega družboslovnega raziskovanja, tistega dela,

-
20. Raziskava »Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe« je potekala 1986 s pomočjo standardiziranega vpašalnika na reprezentativnih vzorcih prebivalcev vseh republik in pokrajin v SRF Jugoslaviji.
 21. Knjiga je medtem postala klasika primerjalne literature. Pri zasnovi in izvedbi raziskave v Jugoslaviji je sodeloval tudi Z. Mlinar.
 22. Pri raziskavi so sodelovali A. Tannenbaum, V. Rus, J. Županov, J. Jerovšek, S. Možina, B. Kavčič in drugi.
 23. Tako npr. vrsta slovenskih sociologov konec sedemdesetih in v osemdesetih letih vnaša v delovanje Svetovne sociološke asociacije pomembne pobude in prevzema pomembne koordinacijske vloge. Z. Mlinar v svojem sestavku *Zgodovina slovenskega sociološkega društva* (Družboslovne razprave št 51 / 2006) navaja imena sociologinj in sociologov in njihove vključitve v program ISA oz. v analogne programe na področju komunikologije, obramboslovja itd.
 24. Pobuda Z. Mlinarja na omenjenem mednarodnem posvetu v Ljubljani, vendar pa je z razpadom SFRJ izgubila realno podlago.

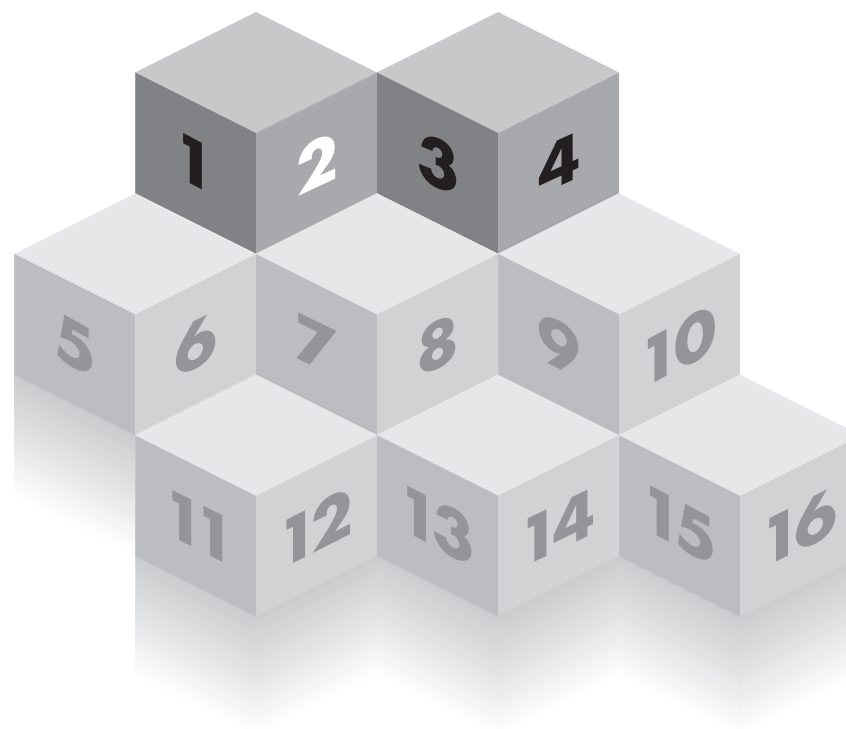
ki temelji na družboslovni anketi, kar je opisano v naslednjih poglavjih te knjige. Slovenski raziskovalci se od tedaj vključujejo v vse pomembne mednarodne (infrastrukturne) programe.

9 Še enkrat: Od Durkheima do Descarta

S prisodobo z začetka lahko ta prikaz tudi končamo. Primerjalno družboslovje je uveljavljena, profesionalizirana spoznavna dejavnost z razvito raziskovalno infrastrukturo. Primerjalna analiza razvoja sodobnih družb je vse bolj spoznavno-teoretsko relevantna in uveljavlja se kot podlaga za usmerjanje in odločanje. Seveda pa sta tako njen spoznavni domet kot njen akcijski vpliv daleč od želenega. In vendar sta Descartes in Durkheim svoje dosegla.

2**Primerjalno raziskovanje
in razvojni procesi**

ZDRAVKO MLINAR • SLAVKO SPLICAL

Povzetek

V primerjalnem raziskovanju ugotavljamo vse večje razhajanje med vedno širšimi teritorialnimi okviri medsebojne odvisnosti enot in vztrajanjem glavnega toka družboslovnega raziskovanja na tradicionalnih teritorialnih enotah. Procesov internacionalizacije in globalizacije v družbi ne spremljajo ustrezne spremembe v teoriji, metodah, projektih in organizaciji raziskovanja. V članku so obravnavani trije aspekti te problematike: 1. kontekstualne družbene spremembe, 2. spremembe, ki zadevajo akterje raziskovalnega procesa, in 3. spremembe z vidika kognitivne strukture raziskovalnega procesa.¹

1 Uvod

Številne družbene spremembe in temeljna, kvalitativna družbena preobrazba na pragu »informatijske družbe« predstavljajo izziv in najširši okvir za ovrednotenje sedanje prakse in za opredelitev bodočih usmeritev v primerjalnem, medkulturnem in mednarodnem raziskovanju. Mnoga vprašanja v zvezi s primerjalnim raziskovanjem, obravnavana v specifičnih kontekstih ali na ad hoc način, je treba na novo interpretirati znotraj teoretične paradigme, ki spodbuja »makro-makro povezave«, v analizi po ravneh (cross-level analysis) ter prostoru in času. To bi nam moralo dati občutek za smer in poudarek na kvaliteto in selektivnost, namesto da sprejemamo obstoječo prakso, v kateri »skoraj vse uspeva, čeprav v omejenem obsegu«, in ko se »skoraj vsako novo idejo šteje za enako dragoceno kot vsako drugo« (Hubert Blalock, 1984, 158). Namesto da bi gledali na primerjalno raziskovanje ahistorično in omejili pozornost na nekaj izbranih vprašanj ali tehničnih podrobnosti, poizkušamo najprej identificirati njegovo spreminjajočo se vlogo in domet v raziskovanju dolgoročnih procesov in splošnih regularnosti prostorsko-družbenega razvoja.

Medkulturno in mednarodno sodelovanje razkriva različne segmentalne pristope in preokupacije (na primer prevladujoče osredotočenje na eno samo raven analize, kot jo predstavljajo nacionalne družbe v šestdesetih letih)². Ker so bili takšni pristopi sprejeti kot samoumevno dejstvo, namesto da bi jih ocenjevali v širšem kontekstu, so pogosto neopazno izgubili svoj osrednji pomen. Takšne predpostavke pa postanejo vprašljive, če jih ovrednotimo s stališča dol-

-
1. Sestavek je bil objavljen v Družbosl. razpr., Ljubljana, 1988, letn. 5, št. 6, str. 33-42.
 2. Kljub dejstvu, da »je bil izziv za zaprto, avtonomno spremembo že poprej formuliran v antropologiji kot Galtonov problem«, je večina »primerjalnih študij v petdesetih in šestdesetih letih predpostavljala, da so države dovolj zaprti sistemi za avtonomen razvoj in politično usmerjanje sprememb« (Henry Teune, 1987, 16).

goročne logike družbenega razvoja, na primer razporeditve raznovrstnosti v prostoru (homogenost znotraj – razlike med teritorialnimi enotami), predpostavke o avtonomiji posameznih teritorialno-političnih in družbenih enot oziroma posameznikov ipd.

V tem tekstu se bomo osredotočili na vprašanje, kako naj v primerjalnih raziskavah upoštevamo tista dolgoročna procesa, ki zadevata jedro protislovnosti razvojne dinamike: globalizacijo in individualizacijo. V socioloških odzivih na te procese je dvojna praznina: (a) zelo malo je sistematičnega raziskovanja, ki bi se ukvarjalo prav s temi procesi, in (b) malo se razmišlja o implikacijah za same raziskovalne operacije. Tako npr. lahko ugotovimo, da je simptomatično vse večje razhajanje med vedno širšimi teritorialnimi okviri družbene (medsebojne) odvisnosti – še posebej na podlagi informacijske tehnologije – in vztrajanjem glavnega toka družboslovnega raziskovanja v tradicionalnih teritorialnih enotah. Procesov internacionalizacije in globalizacije v družbi kot celoti ne spremljajo temu ustrezne spremembe v teoriji, metodah, projektih in organizaciji družboslovnega raziskovanja. Podobno pa velja, še zlasti v »socialističnih družbah«, tudi za procese individuacije oz. individualizacije.

Primerjalno raziskovanje predstavlja ekstremen in najbolj očiten primer protislovnih teženj: po eni strani gre za vključevanje vse večje človeške in družbene raznovrstnosti, po drugi strani pa za zmanjševanje kompleksnosti, s tem da uvajamo splošnejše, abstraktne kategorije in propozicije znanstvenih zakonitosti.

Torej lahko rezultati takšnega raziskovanja pokažejo bodisi najvišjo stopnjo integracije raznovrstnosti akterjev oziroma simbolov bodisi skrajne primere (dis)agregiranja raznovrstnosti v obliki fragmentacije ali »balkanizacije«.

V tej razpravi nam gre bolj za to, da razgrnemo relevantne konceptualne in teoretične okvire, kot pa da bi se spuščali v empirično dokumentirano analizo in preverjanje prav specifičnih hipotez.

2 Teoretsko izhodišče: paradigma individuacije in globalizacije

V širši obravnavi problematike primerjalnega, mednarodnega in medkulturnega raziskovanja lahko izpostavimo tri značilne pristope oziroma predmetna področja:

- (a) kontekstualne družbene spremembe,
- (b) spremembe, ki zadevajo akterje raziskovalnega procesa, zlasti njihovo avtonomijo (podrejenost) in (ne)povezanost;
- (c) spremembe z vidika kognitivne strukture raziskovalnega procesa (diskriminacija in posploševanje).

Prvi vidik, ki zadeva družbeno preobrazbo nasploh, izpostavljamo le instrumentalno, da bi lažje pojasnjevali spreminjajoče se parametre primerjalnega družboslovnega raziskovanja. Zato se bomo na tem mestu omejili predvsem na nekatera vprašanja z drugega in tretjega vidika (o prvem, zlasti glede prostorsko-družbenih sprememb pod vlivom nove tehnologije, glej več v: Z. Mlinar, 1988). Pri vsem tem želimo poudariti, da pojasnjevanje vseh treh kompleksov opiramo na splošno paradigmo (prostorsko) družbenega razvoja. Tega pojmuje kot protislovnostni proces, ki vključuje enotnost nasprotnosmernih tendenc spreminjanja h globalizaciji (razširjanju medsebojne povezanosti, k internacionalizaciji, socializaciji) in k individualizaciji (povečevanju samostojnosti delov – skupin, posameznikov – znotraj širše celote). Pri tem se spreminja tudi razmerje med tema procesoma; dolgoročno lahko sledimo prehajanju od medsebojne izključnosti (zero-sum game), ko korak naprej na eni strani pogojuje (določeno) nazadovanje na drugi strani, ki se v času zmanjšuje z upadajočimi amplitudami, dokler ne doseže točke kvalitativne preobrazbe od izključnosti k vzajemnosti (Z. Mlinar, 1986). Pri tem se povečuje »pozitivna vsota«, tako da višja stopnja povezanosti obenem povečuje možnosti individualizacije in obratno. V tem procesu prihaja do (a) polarizacije in krepitev dveh ekstremnih identitet: globalnega sistema (v svetovnem merilu) in posameznika ter (b) do zblíževanja obeh z intenzifikacijo neposrednih povezav, ki prehajajo in slabijo vse vmesne strukture oziroma nivoje (teritorialno) družbene organizacije.

Kot bomo videli, pa lahko na podlagi te splošne koncepcije pojasnjujemo tudi osrednjo problematiko (vlogo in povezovanje akterjev) mednarodnega primerjalnega raziskovanja. Avtonomija (podrejenost) in povezanost (ločenost) zadevata tako odnose med raziskovalci (v mednarodnem merilu) kot tudi njihov položaj in odnos do njihovega (ožjega) okolja. Isto paradigmo lahko – kot smo že nakazali – z nekaterimi prilagoditvami (npr. z uvedbo pojma generalizacija namesto globalizacija ter pojma diskriminacija namesto individualizacija) uporabimo tudi v pojasnjevanju spreminjanja kognitivne strukture primerjalnega raziskovanja.

3 Samostojnost in/ali povezanost v raziskovalnem procesu

Na podlagi naše razvojne paradigme ter analize polarizacije na globalizacijo in individualizacijo (oboje pa se izraža v deteritorializaciji) se sedaj osredotočimo na sam raziskovalni proces. Potrebo po osredotočenju na ta proces je z metodološkega stališča že pred časom nakazal Neil Smelser (1976, 1995): »Če lahko upravičeno gledamo na raziskovalne operacije kot na vzročne procese, ki rojevajo indikatorje, in če te operacije v primerjalni analizi neenakih enot vodijo

do tolikih napak, kot se zdi, da se to dogaja, potem je očitno, da bi morali dati primerjalni raziskovalci prednost vpeljavi najboljših razpoložljivih znanstvenih metod, da bi prispevali k sistematični oceni samega raziskovalnega procesa, kot so to že storili v analizi vzročnih razmerij, za katere štejemo, da delujejo kot zunanji faktorji na raziskovalno dejavnost” (podčrtala Z. M., S. S.). Naš glavni cilj pri tem je, da nadaljujemo s takšno analizo v skladu z orisanim teoretičnim okvirom, pomembnim za razumevanje mnogih konkretnih vprašanj samega raziskovalnega procesa.

Kritične ocene predhodnih mednarodnih primerjalnih raziskav pogosto zadenejo ob vprašanje, kakšen je položaj raziskovalcev in kakšna so razmerja med njimi (npr. Stein Rokkan, 1970; Jan Berting, 1982; Michel Lesage, 1982 idr.). Ta vprašanja se zastavljajo največkrat glede praktičnih zadev, kot na primer v zvezi z delovanjem mednarodnih raziskovalnih skupin in organizacijo raziskovalnih projektov, ne pa v širšem teoretičnem okviru. Naš namen je dopolniti in na novo oceniti takšne študije s pomočjo analize njihovih skupin latentnih teoretičnih razsežnosti.

Najpogostejša tema razprav je dejstvo, da ni zagotovljena pariteta vlog v mednarodnih kooperativnih raziskavah. Pariteta pomeni, da “imata raziskovalec in njegov sodelavec podobno, če ne enako raziskovalno vlogo in enak vpliv na odločitve. Odločitve sprejemata na osnovi soglasja in medsebojnega prilagajanja; ne vsiljujeta jih eden drugemu” (Krishna Kumar, 1985,10).

TABELA 1:

Mednarodno (cross-national) raziskovanje: nivoji internacionalizacije

Tipi	I	II	III	IV	V	VI
Kriteriji	Nacionalna raziskava v več deželah	Imperialistična	Ponovljena raziskava	Represivna raziskava	Kooperativna raziskava	
Zasnova	N	N	N	I	I	I
Zbiranje podatkov	N	I	I	I	I	I
Analiza	N	N	I	N	I	I
Interpretacija	N	N	N	N	N	I

N = pretežno “nacionalno”

I = pretežno “internacionalno”

Če se angažirata obe strani, lahko pariteto dvignemo do enakopravnosti in prepovedi izkoriščevalskih razmerij (na primer, izvoz podatkov preko sodelavcev iz tujine se ocenjuje analogno kot izvoz surovin iz svetovnih “periferij” v “osrednje” dežele). Drug pristop zadeva epistemološke implikacije in spoznavne

omejitve ter predsodke, ki izhajajo iz različnega položaja in vloge (dominantna, podrejena) raziskovalcev.

Najbolj obsežna shema, ki ni omejena le na vprašanje avtonomije (podrejenosti), temveč zadeva tudi stopnjo mednarodnega sodelovanja (povezanosti), je Rokkanova (1970) tipologija mednarodnih raziskovanj. Rokkan razlikuje med štirimi fazami raziskovalnega procesa: (a) zasnova, (b) zbiranje podatkov, (c) analiza in (d) interpretacija. Navaja tudi možnosti za različne delitve nalog, analogno znanim tendencam v mednarodni delitvi dela, ko gre za ločitev zasnove od izvedbe.³

Ekstremni tip neparitetne raziskave je »imperialistična« raziskava, v kateri sodelujejo vse udeležene dežele le pri zbiranju podatkov; zasnova, analiza in interpretacija pa so monopolizirane in jih opravijo raziskovalci iz osrednje države.⁴

Osrednje mesto ZDA na področju družboslovja v svetu, kot je bilo že večkrat ugotovljeno, daje ameriškim raziskovalcem privilegiran položaj v mednarodnem kooperativnem raziskovanju. »Gre za pripisan položaj, ki ne izraža predvsem individualnih dosežkov in uspešnosti raziskovalcev, temveč bolj njihovo nacionalnost« (Krishna Kumar, 1985,13). To pa sproži vprašanje individualizacije udeležencev glede na njihovo »domače« okolje. Trditev, da gre za pripisan (askriptiven) položaj, je v nasprotju s pričakovanjem, da so bolj razvite družbe dosegle višjo stopnjo individualizacije. Vloge raziskovalcev različnih nacionalnosti v medsebojnih odnosih, v okviru mednarodnega kooperativnega raziskovanja lahko razumemo kot rezultat tako vsebinskega prispevka sodelujočih (predlaganih teoretičnih in metodoloških koncepcij) kot tudi položaja narodov-družb v svetovnem sistemu. Oboje je lahko povezano. Vendar lahko eno zamenjamo z drugim: konceptualne in teoretične konstrukte omejene uporabnosti v mednarodnih in medkulturnih raziskavah lahko nadomestimo z bogatejšo materialno infrastrukturo, potrebno za takšno raziskovanje. Tu pa je še drugo vprašanje, ki terjaja proučevanje. V kolikšni meri je mednarodna družboslovna skupnost osiromašena, ker raziskovalci, ki pripadajo »periferijnim družbam«, nimajo na voljo niti sredstev za diseminacijo svojih najpomembnejših izsledkov?

3. Za to delitev zasnove od izvedbe je tipično, da nastopa npr. znotraj (avtomobilske) industrije v času, “ko se razvite industrijske dežele vedno bolj osredotočajo na visoko tehnologijo, raziskovanje, oblikovanje in globalno upravljanje, medtem ko je proizvodnja po vsem svetu decentralizirana v skladu z globalno strategijo oskrbe z viri” (Richard Child Hill, 1984,146).

4. Manfred Niessen (1982, 98) je poenostavil Rokkanovo tipologijo in razlikuje le še med dvema poloma: a) centralizirana organizacija raziskave, kar pomeni, da opravi oziroma nadzoruje in kontrolira vse štiri faze raziskave ena institucija ali raziskovalna skupina (to je t.i. “safari” ali “imperialistično” raziskovanje) in b) “decentralizirani” model, kjer opravijo del zasnove študije, zbiranje podatkov in v večji ali manjši meri tudi analizo in interpretacijo, neodvisne nacionalne raziskovalne skupine, ki pa pri tem tesno sodelujejo. To je “tip internacionaliziranih projektov”, značilen za Vienna Centre.

Težnja po širšem vključevanju raznovrstnosti kot osnove za identifikacijo in bolj splošno formuliranje družbenih zakonitosti zahteva, da je ta raznovrstnost dejansko zastopana v raziskavi. Zagotovitev udeležbe raziskovalcev iz več nacionalnih družb (kultur) je vsaj korak naprej k bolj avtentični zastopnosti. Zaradi tega so običajno raziskovalne skupine večje; večja je raznovrstnost udeležencev v raziskavi, pa tudi raznovrstnost (a) vsebinskih interesov (kaj je predmet raziskave), (b) teoretičnih pristopov, (c) metodološke usposobljenosti, (d) ideoloških usmeritev in (e) kulturnih norm, jezikov in življenjskih stilov.

Tako večje število raziskovalcev kot njihova raznovrstnost pa povečujeta »ceno« integracijskega procesa. Čim večja je skupina in čim bolj je heterogena, tem večja je verjetnost, da bo lahko upoštevala dejansko raznovrstnost po državah; istočasno pa je tudi tem manjša verjetnost, da bo moč to raznovrstnost (različnost) integrirati v omejenem času, ki je na voljo raziskovalcem.

Kar zadeva stroške in razpoložljivost raziskovalcev za angažiranje v primerjalnih raziskovalnih projektih, je čas omejen. Imamo torej protislovne zahteve: v primerjavi z raziskovanjem znotraj posameznih dežel bi bilo potrebno več časa, na voljo pa ga je manj (ali pa je dražji).

Koliko truda bo potrebno, preden bo doseženo soglasje, je odvisno tudi od stopnje in distribucije vpliva (avtonomije) sodelujočih raziskovalcev. Čim večja je avtonomija raziskovalcev in čim bolj demokratična je razporeditev njihovega vpliva, tem več časa bo potrebnega, preden bo doseženo soglasje.⁵ Težnja po kopičenju in ne po integriranju raznovrstnosti lahko obvelja kot najenostavnejša »rešitev«. Razumljivo je, da so kritična ovrednotenja dveh desetletij mednarodnih primerjalnih raziskav (M. Niessen, J. Peschar, 1982) pokazala, da večina uresničenih projektov navadno nima eksplicitne teoretične podlage, ali pa je ta zelo površna. Takšne raziskave so navadno deskriptivne in nimajo namena, da bi preverjale iz teorije izpeljane hipoteze. Na splošno velja, da so te raziskave le v zelo omejenem obsegu uspele kumulirati znanstvena spoznanja.⁶

5. To je tudi konkretna izkušnja iz večjih mednarodnih raziskovalnih projektov, kot na primer projekta "Cross-national Study of the Influence of Local Leadership" (Philip Jacob et al., 1971). Vključenost večjega števila raziskovalcev in konsultantov iz oddaljenih krajev (iz ZDA, Indije, Poljske in Jugoslavije), ki so vsi izražali svoje različne poglede na to, kaj in kako delati, ob tem ko je bilo treba upoštevati tudi časovne in finančne omejitve, je predstavljala velik pritisk v smeri kompromisa. Tako sicer raziskovalna skupina ostane skupaj, vendar na račun doslednosti raziskovalne zasnove in teoretične vrednosti rezultatov.

6. "Eden izmed sklepov nekega mednarodnega seminarja... pravi, da so mednarodne primerjalne raziskave iz zadnjih nekaj desetletij imele za rezultat le skromno akumulacijo znanstvenih spoznanj. Čeprav velja ta sklep tudi za druge tipe socioloških spoznanj, se zdi to pomanjkanje akumulacije znanja nekako bolj očitno v mednarodnem primerjalnem raziskovanju..." (Jan Berting, 1982, 5).

Širjenje mednarodnega sodelovanja pa ni samo stvar odločitve, temveč proces, v katerem morajo biti izpolnjeni številni pogoji, na primer profesionalna usposobljenost, znanje tujih jezikov in vzpostavitev komunikacijske infrastrukture. Anticipacija in načrtovanje takšnega procesa se izkaže za bolj učinkovito pot, kako preseči nepariteto, kot pa je alternativa – da namreč nacionalne države s perifernih ali polperifernih območij a priori omejujejo udeležbo v mednarodnih raziskavah, da bi tako zaščitile svojo avtonomijo ali obvladovale svojo notranjo hierarhijo.⁷

To diskrecijsko moč je možno uporabiti za zaščito in izboljšanje avtonomije, pa čeprav na račun medsebojne povezanosti. Vendar pa v okviru paradigme o enotnosti nasprotij ni mesta za razvoj v znanosti in družbi, če to pomeni izločitev ene ali druge od njiju. Avtonomija in izolacija (»negativna svoboda«) je lahko enako restriktivna kot povezanost (internacionalizacija) brez avtonomije.

Protislovna situacija, v kateri »imperialistični tip« mednarodnih raziskav ni sprejemljiv, povsem »kolaborativen« pa naleti na velike praktične omejitve, kaže, da je potrebna postopnost in določnejša predstava o časovni razsežnosti procesa razreševana teh protislovij.⁸ Zato ne obstaja ena sama rešitev, ne glede na razvitost družboslovja v konkretni deželi. V tem smislu trdi K. Kumar, da »v zgodnjih fazah rasti asimetrične transakcije niso nezaželeni... Vendar pa začetni zagon in potem vključitev družboslovcev iz manj razvitih dežel v mednarodno znanstveno skupnost, ki jo obvladujejo industrijsko razvite dežele, lahko zavre uveljavljanje domačih teoretičnih perspektiv in metodologij« (1985, 3-4, str. 220). S tem smo se dotaknili teme, ki jo bomo obravnavali v naslednjem poglavju. Na tem mestu pa se zdi pomembno, da opozorimo na spremenljivost razmerja med avtonomijo in povezanostjo v toku časa. Kar je v neki fazi morda spodbuda, lahko postane v drugi ovira.

Informacijska in še posebno telekomunikacijska tehnologija lahko, kot smo rekli zgoraj, prinese določeno zблиžanje kultur in nacionalnih družb kot tudi raziskovalcev v okviru globalnega svetovnega sistema. Še vedno pa ostaja

7. Na primer, po obdobju "odprtosti" v šestdesetih letih, ko so se jugoslovanski sociologi vključili v nekatere najbolj znane mednarodne raziskovalne projekte, spodbujene največkrat s strani sociologov in politologov iz ZDA, se je jugoslovanska vlada v zgodnjih sedemdesetih letih odzvala z restriktivnimi ukrepi, da bi tako preprečila nezaželene "tuje vplive". Sledilo pa je desetletje "sociološkega mrtvila".

8. Tega vsekakor ni bilo, ko je jugoslovanska vlada pred leti intervenirala z restriktivnimi ukrepi (več kontrole), da bi zaščitila nacionalno avtonomijo, ni pa upoštevala potreb in dinamike procesov učenja. Konkretni primeri mednarodnih raziskovalnih projektov in vloge jugoslovanskih sociologov v njih v poznih šestdesetih letih in kasneje pa kažejo, da se pariteta vlog vendarle postopoma izboljšuje (glede na večjo usposobljenost in pridobljene izkušnje ipd.).

vprašanje, v kolikšni meri to zблиževanje napreduje v obliki dominacije metropolitanskega jedra, namesto kot integracija avtonomnih sodelavcev, ki predstavljajo široko paleto raznovrstnosti po deželah.

V hitrem širjenju bank podatkov, v boljšem mednarodnem pokrivanju predmeta raziskovanja in v vzporednem širjenju transnacionalnega pretoka podatkov (Cees I. Hamelink, 1984; Rolf T. Wigand et al., 1984, OZN; 1982) ter v uporabi tehnik, ki v sociološkem raziskovanju še niso prišle v praktično rabo, vidimo simptomatične znake za krepitev globalne komunikacijske mreže in slabitev posredniških struktur in virov informacij v raziskovalnem procesu. To se odraža na primer v razširjanju angleščine, ki nastopa kot lingua franca v profesionalnih komunikacijah med sociologi. Ovire v komuniciranju pa premagujejo na račun manjših družboslovnih skupnosti (glej tudi Laponce, 1987). Nadalje lahko opazujemo polarizacijo v individualizaciji in globalizaciji tudi v opuščanju prakse nacionalnih socioloških združenj, da bi objavila skupaj v eni (zelo heterogeni) publikaciji vse prispevke svojih članov na svetovnem kongresu.⁹ Med raziskovalci torej prevladujejo vedno bolj selektivne komunikacije.

Poglejmo na koncu še spremembe v odnosu med raziskovalcem in njegovim predmetom raziskovanja. Avtonomija raziskovalca predpostavlja vlogo subjekta glede na predmet raziskovanja. Če pride do individualizacije v družbi na splošno kot tudi v raziskovalnih procesih, potem tudi sociologija ne more vztrajati pri tradicionalni delitvi med subjektom in objektom raziskave. To se morda ne bo zgodilo na način, kot si Peter Park (198, 161, 169) predstavlja trend »k emancipativni sociologiji«, namreč z »opustitvijo univerzalnosti«. Ker individualizacija vodi k edinstvenim individualnim identitetam, kar – kot smo pokazali – pomeni, da jih ne more popolnoma predstavljati ali nadomestiti nihče drug, se bodo morale – tudi same – vključiti v raziskovalni proces. Toda, celo če »bodo ljudje sami raziskovali svoj lastni svet«, to še ne pomeni, da jih bodo vodile izključno »njihove lastne metode, teorije, epistemologije...« in tako naprej. Če spodbujamo »ljudi, da bi sodelovali v odkrivanju funkcioniranja svojega družbenega sveta in obenem aktivno ustvarjali družbeno stvarnost po lastni zamisli«, to še ne pomeni, da »ne bo nobenih abstraktnih teorij, ki bi imele moč zakonov« (ibidem), kot bomo videli še v naslednjem poglavju.

9. Jugoslovanski sociologi so to naredili vsi skupaj, na primer v posebni številki revije "Sociologija", ali pa celo po republikah (Srbija, Slovenija) za kongres v Uppsali leta 1982. Nekatere vzhodnoevropske dežele še vztrajajo pri takšni praksi. Drug primer opuščanja neselektivnega komuniciranja se kaže tudi v spremenjenem načinu obveščanja uporabnikov posameznih družboslovnih knjižic. Namesto predstavljanja vse pridobljene literature vsem uporabnikom, je npr. ODKJ. Goričarja uvedla obveščanje posameznikov po "individualnih profilih".

4 Spreminjanje strukture spoznavnega procesa

Primernost naše koncepcije razvoja kot dialektike individualizacije in globalizacije za razumevanje sprememb v strukturi spoznavnega procesa, do katerih prihaja v primerjalnem in mednarodnem raziskovanju, se kaže v »dvojni napetosti«, o kateri govori Neil Smelser (1976,177): »Iskanje primernih primerjalnih kategorij odseva neke vrste dvojno napetost: na eni strani..., če je zaželena komparativna analiza neenakih sistemov, je raziskovalec pod pritiskom, da formira bolj abstraktne in inkluzivne koncepte; po drugi strani pa približevanje abstraktnejšim konceptom ustvarja protipritisk za respecifikacijo pravil, za identifikacijo empiričnih indikatorjev, kakršni lahko nastopijo v neenakih sistemih, ki jih zajamejo splošnejše kategorije... Na primerjalnega raziskovalca lahko torej gledamo, kot da bojuje neprestan boj med »kulturno omejenostjo« sistemsko specifičnih kategorij in »brezvsebinkostjo« sistemsko inkluzivnih kategorij« (podčrtala Z. M., S. S.). Po mnenju avtorja mnogo vprašanj in protislovij »primerjalne analize lahko razumemo, kot da izhajajo iz različnih naporov za razrešitev te dvojne napetosti« (ibidem).

Drugi obsežni epistemološki model, ki podpira naš pristop, je razvil Maruyama (1974, 1980). V njem izpostavlja dvojnost cikličnega procesa konceptualnega razvoja kot rezultat »simbioze« različnosti, ki poraja nove različnosti; torej se tudi razumevanje razvija skozi dvoumnost pojmov.

Tudi Gordon (1974) in Gharajedaghi (1983) vidita možnost za diferenciacijo med predmeti in zmožnost, da najdemo podobnost med njimi, kot komplementarno človekovi nagnjenosti do inovacij.

TABELA 2:

	Zmožnost najti podobnost med predmeti, ki se zdijo različni (Abstrakcija)	Zmožnost najti razlike med predmeti, ki se zdijo podobni (Re)specifikacija
	Nizka	Visoka
Visoka	Reševalci problemov	Inovatorji (Integratorji)
Nizka	Posnemovalci (Tehniki)	Opredeleževalci problemov

Z vidika Gordonovega in Gharajedaghijevega pristopa bi moral imeti Smelserjev idealni »primerjalni raziskovalec« obe sposobnosti, za identifikacijo razlik in podobnosti. To bi bili v resnici zaželeni (če že ne nujni) sposobnosti ne le za »primerjalne raziskovalce«, temveč tudi za vse družboslovne raziskovalce na splošno. Vendar pa ugotavljamo, da prav primerjalno raziskovanje ni dalo priča-

kovanega prispevka sociološkemu znanju in vse prepogosto ostaja na nizki ravni generalizacije. Kar bi torej potrebovali, je iskanje bolj inkluzivnih, obsežnih in abstraktnih kategorij, ki bi s tem postale bolj primerjalne. Takšne težnje niso omejene le na področje komparativnega raziskovanja; prisotne so kot splošen trend k nomotetičnemu znanju ali v okviru nomotetičnih (za razliko od ideografskih) disciplin. Ker pa je takšno raziskovanje odprto za veliko raznovrstnost, pomeni to dodatno spodbudo v tej smeri.¹⁰

Nekateri avtorji si prizadevajo »najti raven posploševanja, ki bi omogočala, da se istočasno izognemo tako sterilni teoriji kot nekoristni akumulaciji« (Alfred Grosser, 1972, 55). Vendar pa se zdi, da takšno iskanje ne daje rešitve. Ni ene same prave »ravni posploševanja«, ki bi zagotovila omenjeno istočasnost ne glede na obseg raznovrstnosti, ki naj bi jo pokrila primerjalna analiza. Gre bolj za vprašanje, kako maksimirati medsebojno vplivanje in medsebojno plemenitenje glede na cel spekter nivojev posploševanja. »Bolj ko so primerjane dežele med seboj oddaljene in različne, bolj je nujno dvigniti stopnjo abstrakcije« (Dogan, Pelassy, 1984, 27).

V razpravi o »bedi mednarodnih primerjav« s perspektive svetovnega sistema so bili izpostavljeni koncepti in metode, ki so omejeni oziroma vezani le na posamezne kulture. Enostavni vzročni modeli prepuščajo mesto »teorijam, ki upoštevajo holistične in sistemske koncepte, ki priznavajo paradokse in protislovja kot del naravnega stanja« (Robert Jackson, 1987, str. 47).

Primerjalna analiza pomeni večjo izpostavljenost različnosti in »nas sili, da izrazimo predpostavke, ki nam jih ni treba izrekati, kadar delujemo znotraj svoje lastne kulture« (Erwin Scheuch, 1968, 179). Torej lahko rečemo, da konfrontacija (povezanost) z različnostmi prispeva k opredelitvi naše lastne identitete. Ta odnos pa ni avtomatično zagotovljen. Novo raznovrstnost lahko zagotovi uvedba konceptov, teorije, metod, ali pa, na drugem nivoju, uvedba tujih

10. "V primerjalnih raziskavah političnih sistemov prihaja do tega, da odločanje, agregacija interesov, oblast in podobno, nadomeščajo parlamente, stranke in formalna sodišča kot konceptualni okvir. V primerjalni sociologiji religije začenja sistem verovanja nadomeščati magijo, znanost in religijo kot zaprte kategorije z mejami, ki jim je treba oporekati. Učinek teh širših operativnih terminov je širjenje obsega pojavov, ki jih mora sociolog upoštevati pri preučevanju določene variable..." (Geoff Payne, 1973, 25).

učbenikov... Tuje knjige, ki so jih napisali vidni znanstveniki, lahko zavrejo razvoj domačega založništva« (Krishna Kumar, 1985, 223).¹¹

Razprava, organizirana na Svetovnem sociološkem kongresu v Ciudad Mexico, je zastavila vprašanje o »univerzalizmu proti podomačenju (indigenization) v sociološki teoriji«. ¹² To lahko štejemo kot poskus znotraj širšega konteksta »iskanja raziskovalnih modelov in konceptualnih okvirov, ki izražajo edinstvenost posameznih kultur« (Martin Albrow, 1987).¹³

Peter Park (1988, 167) trdi, da se zahteva po »podomačenju začne s priznanjem, da je sociologija, kakršno prakticiramo danes, v resnici dokaj omejena v metodah (npr. raziskovalne tehnike), teorijah (npr. teorije deviacij) in metateoretičnih epistemologijah (npr. dualizem) ..., ki v celoti odražajo kulturne predsodke Evrope in Severne Amerike... Namen podomačenja je, da bi vpeljali mnogovrstne tehnike raziskovanja, teoretične perspektive in epistemologije (...) in s tem v bistvu izboljšali spoznavne sposobnosti sociologije (...) ter utemeljili razne družbene stvarnosti«. V tem smislu so določene posebnosti (»jedra«, core) nominalno prevzele vlogo univerzalnosti. Zahteva po podomačenju se pojavi v imenu raznovrstnosti, ki je splošne kategorije še niso zaobsegle, ali zato, ker še ni bila jasno izražena, ali ker jo je zadušila zunanja univerzalnost, kot jo opredeljujejo »osrednja« (core) področja.

Takšno legitimno zanimanje pa lahko – če ga razumemo kot alternativno obstoječemu »univerzalizmu« – pripelje do drugega problema. Odvisno je seveda od razumevanja podomačenja. Jan J. Loubser je definiral podomačenje kot »razvoj nacionalnih družboslovnih skupnosti, ki se opirajo same nase, so samozadostne in se same usmerjajo – drugače rečeno, ki so avtonomne in neodvisne – z

11. To nas spominja na podobno protislovno zadevo, ki je povzročila veliko kritike v gospodarski sferi: kupovanje licenc pri tujih firmah je zavrla lastne "raziskave in razvoj". Po drugi strani pa lahko ugotavljamo, kako tudi pomanjkanje tuje literature zavira razvoj znanosti.

12. Zastavljanju vprašanja na tak način lahko oporekamo iz več razlogov. Prvič, že nekateri udeleženci sami niso razumeli tega vprašanja kot alternativo. Drugič, univerzalizem in podomačenje kot koncepta (spet odvisno od definicije) ne predstavljata ubranega para. A. Muyinn Sance (1988, 189-190) je zapisal: "Kot jaz razumem temo tega simpozija, sklepam, da se od nas pričakuje, da se opredelimo za eno od obeh tendenc v zgoraj omenjeni sociološki tradiciji, s tem da pazimo, da bomo omogočili sociologom iz tretjega sveta, da prispevajo k razvoju tradicionalnega družboslovja. Torej sem se odločil, da zagovarjam podomačenje v sociološki teoriji kot tradicijo sociološkega delovanja."

13. Albrow (1987) še bolj upraviči gibanje za podomačenje kot 'izravnalno silo, ki se je pojavila v odgovor na etnocentrizem Zahoda, ki si je dolgo časa umišljala, da formalna racionalnost modernizacije zagotavlja tako univerzalen okvir kot nadomestno kulturno vsebino, ki bo privedla do tega, da bodo postale lokalne različice periferne in zanemarljivega pomena za neranljivo glavno usmeritev družbenih sprememb".

ozirom na vse vidike življenjskih funkcij skupnosti, vključno z njeno sposobnostjo, da se povezuje z drugim skupnostmi na enakopravni, recipročni podlagi«. Ob tem lahko pripomnimo naslednje: prvič, v nasprotju z Albrowom, ki se je osredotočil na »raziskovalne modele in konceptualne okvire«, razmišlja Loubser o avtonomiji »nacionalnih družboslovnih skupnosti«; z drugimi besedami, to je prej raven akterjev družboslovnega raziskovanja kot kognitivne strukture in procesov. Drugič, omenjena definicija izrecno navaja cilje, kot so »samozadostnost« in »samostojnost« itd. Avtor tu ne ostaja več znotraj naše paradigme o enotnosti nasprotij v »avtonomiji in povezanosti«, ampak daje očitno prednost prvi ter pušča ob strani (negativne) implikacije takšne odločitve. To je nadaljnji primer »rešitve«, ki pomeni avtonomijo (različnost) z ločitvijo (izolacijo).¹⁴ V tem najdemo naslednje protislovje: na eni strani imamo mnoge kritične pripombe glede etnocentričnega značaja »grosistične« metropolitanske sociološke »produkcije«, na drugi strani pa zahtevo po samozadostnosti periferije.

Naša nedavna izkušnja v neke vrste kvazi-eksperimentalni situaciji je bila zahteva po podomačenju družboslovja v Jugoslaviji v sedemdesetih letih. Izhodišče je bilo morda drugačno: v prvi vrsti je šlo za ideološki ekskluzivizem, čeprav formuliran kot poskus zaščite prave identitete in specifičnosti oziroma edinstvenosti jugoslovanskega družbenopolitičnega sistema. Npr.: jugoslovanska občina je bila obravnavana, kot da je edinstven pojav v sodobnem svetu in je kot takšne ni mogoče primerjati z lokalnimi skupnostmi v drugih deželah; splošnega koncepta »lokalne samouprave« naj ne bi uporabljali v empiričnih raziskavah v okviru Jugoslavije; »komuna« in »komunalni sistem« sta bila opredeljena kot radikalno nova in kvalitativno drugačna pojava. Kritike so se osredotočile tudi na sociološki koncept – participacije kot splošnejše in obsežnejše kategorije, ki bi vključevala tudi razne samoupravne aktivnosti (Stojan Tomič, 1975). Bistvo kritik je bilo v trditvi, da je samoupravljanje pojav sui generis, v osnovi različen od drugih oblik delavske participacije (na primer »Mitbestimmung« v ZRN).

Čez nekaj časa in še posebno v kontekstu sedanje družbene krize je postalo očitno, da če je v jugoslovanski družbi obstajalo kaj specifičnega in edinstvenega, je to bila v prvi vrsti normativna ureditev in institucionalna struktura, medtem ko je družbenoekonomska stvarnost v bistvu ostala v starih okvirih.

14. Nekam nedosledno do svoje definicije podomačenosti zaključil referat tako, da pravi, da "ne bi moglo biti prave internacionalizacije družboslovja brez avtohtonizacije letega v velikem številu dežel in kultur na vseh koncih sveta" (1988,187).

5 Zaključek

Procesi individualizacije in globalizacije rušijo – predvsem zaradi vpliva novih informacijskih tehnologij – tradicionalno teritorialno organizacijo družbe. Taka polarizacija se izraža v deteritorializaciji in v dolgoročnem trendu (včasih v nasprotju s kratkoročnimi spremembami) slabitve pojasnjevalne moči lokacije v prostoru. Fizična oddaljenost zmeraj manj pojasnjuje razlike med družbenimi skupinami in posamezniki. Razkrivamo spremembe, ki označujejo premik od lokacije k cirkulaciji (from the »space of places« to the »space of flows«).

Razlike med teritorialnimi enotami v kontekstu močne mobilnosti in medsebojne odvisnosti se zmanjšujejo, medtem ko se razlike znotraj teh enot, še posebej med posamezniki, večajo. Torej teritorialne enote izgubljajo na pomenu kot kontrolni agensi in prostori za hrambo, medtem, ko se globalni sistem krepi kot enota akumulacije.

Vse to predstavlja podlago za razumevanje samega bistva in spremenljive narave primerjalnega mednarodnega raziskovanja, tako v smislu vedenjske razsežnosti (vloge in interakcije akterjev v raziskavi) kot tudi samih spoznavnih procesov. Isto teoretično paradigmo smo uporabili (a) za pojasnjevanje sprememb v celotni družbi, (b) sprememb v zvezi z avtonomijo (podreditvijo) in povezanostjo (ločenostjo) raziskovalcev ter (c) sprememb v zvezi z diskriminacijo in generalizacijo znotraj spoznavnega procesa v primerjalnem raziskovanju.

Na podlagi te paradigme smo identificirali in interpretirali nekatere ključne probleme v okviru vsakega od treh pristopov; vendar smo se v tem tekstu osredotočili predvsem na točki (b) in (c). Ti problemi se značilno pojavijo ali v obliki avtonomije (različnosti, diskriminacije) na račun povezanosti (integracije, generalizacije) ali pa obratno. To ima posledice za nacionalno suverenost, pariteto med raziskovalci v mednarodnih raziskavah in za razmerje med univerzalizmom in podomačenjem. Namesto, da bi a priori sprejeli igro ničelne vsote (zero-sum game) kot vzorec medsebojnih odnosov, je bolje, da proučimo meje njene uporabnosti in proces prehajanja od izključenosti k vzajemnosti. Namesto domnevnega soglasja (Rokkanova tipologija) v koncepcijah, zbiranju podatkov, analizi in interpretaciji je bila predlagana za mednarodno raziskovanje »heterogenistična logika«, ki ne uveljavlja tendence univerzalne pojmovne homogenizacije, pač pa poudarja (pojmovno) heterogenost in diferenciacijo kot temelj generalizacij, ki pa ne v časovnem ne v prostorskem smislu nimajo absolutnega značaja, ampak znova sprožajo procese (pojmovne) heterogenizacije. V primerjalnem raziskovanju so se homogenistični in izolacionistični (kulturno omejeni) pojmi izkazali za pojasnjevalno nemočne. Poskuse, da bi razvojne spremembe, razlike in zakonitosti dojel z enostavnimi vzročnimi pojasnitvami, je treba nadomestiti s teorijami ter holističnimi in sistemskimi koncepti, ki prizna-